

myntstudier

2019:2 - december

Mynttidskriften på Internet

www.archaeology.su.se/numismatiska

Medeltida kollekttavlor från Gotland

Pia Bengtsson Melin och Kenneth Jonsson

Bakgrund

Under medeltiden var Gotland ett mycket rikt område. Det framgår inte minst av att de många kyrkorna på ön under medeltiden kunde byggas större och större på ett sätt som saknar motsvarigheter på det svenska fastlandet. Det gjorde att de under befolkningstillväxten på 1800-talet inte behövde rivs och byggas större för att rymma alla församlingsmedlemmar. Kyrkorna hade också blivit rikt försedda med inventarier, som tack vare den ekonomiska nedgången fr.o.m. 1300-talets mitt, till mycket stor del har blivit bevarade eftersom man inte hade råd att förnya dem. Till de många inventarier som bevarats på detta sätt hör kollekttavlor, som användes när man tog upp kollekt. De medeltida kollekttavlor på Gotland, varav de äldsta är tillverkade på 1200-talet, har tidigare omnämnts i olika artiklar, men en samlad redovisning har saknats, vilket kommer att ske här för första gången. De kommer också att sättas in i sitt sammanhang och den koppling de har till de rika myntfynden i medeltida kyrkor.

Myntfynd i medeltida kyrkor utgör sedan länge en mycket betydelsefull fyndkategori inom numismatiken (Malmer 1948; Olsen 1958). Malmer menade att mynten var tappade och Olsen tillfogade offrets betydelse. Olsens arbete blev utgångspunkten för en debatt om myntfynden i kyrkor. Henrik Klackenborg skrev 1992 en avhandling som behandlade myntfynden i landsortskyrkor för att analysera monetaringen av landsbygden under medeltiden i Sverige och Finland,

Redaktionellt

Myntstudier utges av Numismatiska Forskningsgruppen (Gunnar Ekströms professur i numismatik och penninghistoria) vid Stockholms Universitet. Ansvarig utgivare och redaktör är Kenneth Jonsson. Artiklarna kommer enbart att behandla mynt och därmed relaterad information, d.v.s inte medaljer, sedlar och polletter.

Distribution sker endast i detta elektroniska format (PDF), som alla intresserade själva kan skriva ut på papper. För att skriva ut den laddar man ner filen till sin egen dator. För utskrift krävs Adobe Reader.

Skriv lämpligen ut uppslag som börjar med udda sidor först och vänd därefter sidorna och skriv ut jämna sidor. Efter vikning har man tidskriften i A5-format. Bilderna blir bäst om man använder en laserskrivare med 1200 punkters upplösning per tum. Äldre nummer kan hämtas från hemsidan (se ovan).

Antalet nr per år varierar. När insända manuskript fyller ut ett nytt nr läggs det ut på hemsidan.

Artiklarkanskickas med e-post till: kenneth.jonsson@ark.su.se

Bilder kan skickas i elektroniskt format (TIFF eller JPEG) eller per post till:

Kenneth Jonsson, Numismatiska Forskningsgruppen, Gunnar Ekströms professur i numismatik och penninghistoria, Stockholms Universitet, 106 91 Stockholm

d.v.s. hur mynten började användas av befolkningen på landet. Hans slutsats var att myntfynden skulle uppfattas som offerspill, d.v.s. tappade i samband med offer på altaren eller i offerstockar. Han kunde konstatera en fyndkoncentration kring högaltaret i koret samt altaren i långhuset. Det överensstämmer med skriftligt källmaterial som också visar att inkomsterna av offren inte var obetydliga (Klackenberg 1992, 35-36). I en tidigare artikel nämnde han kollekt, men utan att koppla den till myntfynden (Klackenberg 1989, 213). Det är emellertid troligt att en del av myntfynden i kyrkorna ska kopplas till kollekten. Frågan är när man började ta upp kollekt i kyrkorna och vad det finns för material som kan påvisa att man tog upp kollekt under medeltiden. De medeltida kollekttavlor som har bevarats på Gotland utgör ett utomordentligt viktigt källmaterial som kommer att behandlas mer i detalj här.

Det har inte varit möjligt att redovisa alla

myntfynden i de gotländska kyrkorna utan här redovisas endast totalantalet mynt, antalet medeltida mynt, samt de äldsta myntens tidigast tänkbara präglingstid. Mera detaljerade översikter finns redovisade i Fridh 2014 (passim) och även för de äldsta gotländska i Myrbergs fyndkatalog (Myrberg 2008, 284-298). Gränsen för medeltida mynt har här satts till 1537, då myntningen på Gotland skedde för sista gången.

Att kollekttavlor även har funnits på det svenska fastlandet, där det också finns rika myntfynd i kyrkorna, finns det belägg för trots att endast ett fåtal har bevarats. Inget försök kommer att göras här att dokumentera de som är bevarade på fastlandet utan här begränsas det till att nämna de som vi har hittat i publicerad litteratur. Kollektavlorna från Gotland är även enastående i ett europeiskt perspektiv, vilket för övrigt gäller många andra medeltida inventarier i de gotländska kyrkorna.

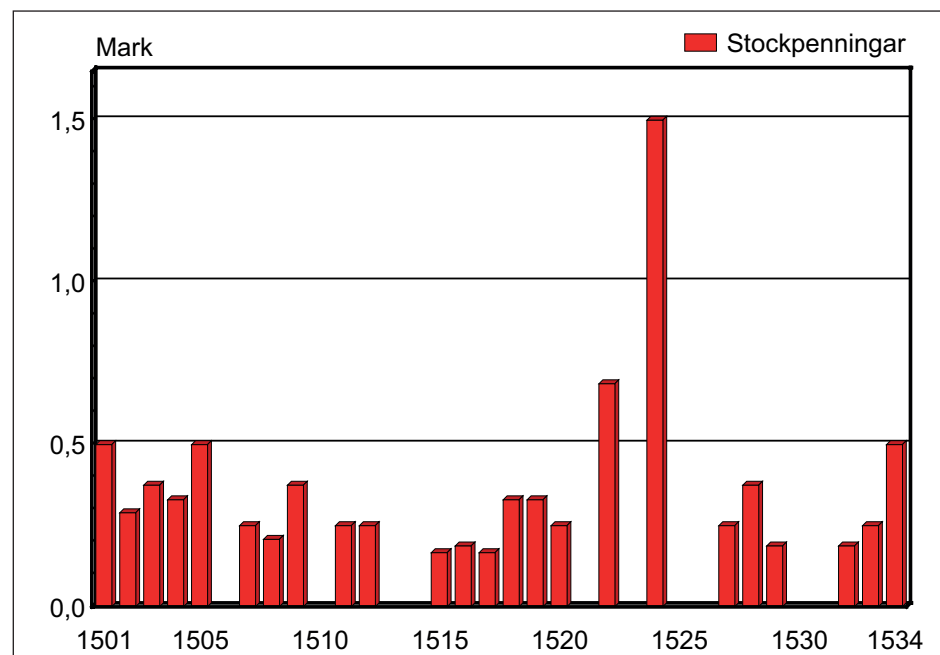

Fig. 1. Stockpenningar per år i räkenskaperna från Stöde kyrka.

Skriftliga belägg i kyrkliga räkenskapsböcker

Jonas L:son Samzelius har registerat räkenskapsböcker från sex kyrkor i det medeltida Sverige (exkl. Finland). Det gäller Fundbo (1395-1483) och Hammarby (1478-1498) kyrkor i Uppland, Kumla (1421-1590) kyrka i Närke, Visnums (1510-1539 samt några senare år) kyrka i Värmland, Bolstads (1451-1557 samt några senare år) kyrka i Dalsland, samt Stöde (1501-1534) kyrka i Medelpad (Samzelius 1946, xi-xiii). För samtliga kyrkor gäller att det finns luckor i räkenskaperna.

Uppgifterna från Fundbo och Hammarby är inte publicerade (Hammarby kommer att publiceras av Herman Bengtsson). De publicerade räkenskaperna från Visnums (Noreen 1925) resp. Bolstads (Hallström 1936) kyrka utgör bara ett litet urval och där nämns varken intäkter från kollekt eller stock. Bolstads kyrkas räkenskaper betecknar Samzelius som de noggrannaste.

I räkenskaperna från Stöde kyrka (Cornell 1918) nämns stockpenningar, men inte tavelpenningar (kollekt). Summorna är låga och endast under två år överstiger de ½ mark årligen (fig. 1). I det ena fallet är den summa som anges i räkenskaperna 14 mark, vilket uppenbarligen är fel och Cornell har antagit att det istället ska tolkas som 1 ½ mark, vilket även det är mycket högre än alla andra värden. Avsaknaden av redovisning för kollekt kan tyda på att man inte tog upp kollekt under medeltiden i Stöde kyrka.

De bevarade räkenskaperna från Kumla kyrkas räkenskapsbok har publicerats i sin helhet (Samzelius 1946, 1-151). I fig. 2 redovisas summorna år för år 1421-1527 för stockpenningar resp. kollektpenningar. Som framgår slås summorna ofta ihop. De redovisade intäkterna ligger normalt mellan 2 och 6 mark årligen. De skiftande summorna och hur de redovisas kan bero på flera faktorer. Under den redovisade perioden hade

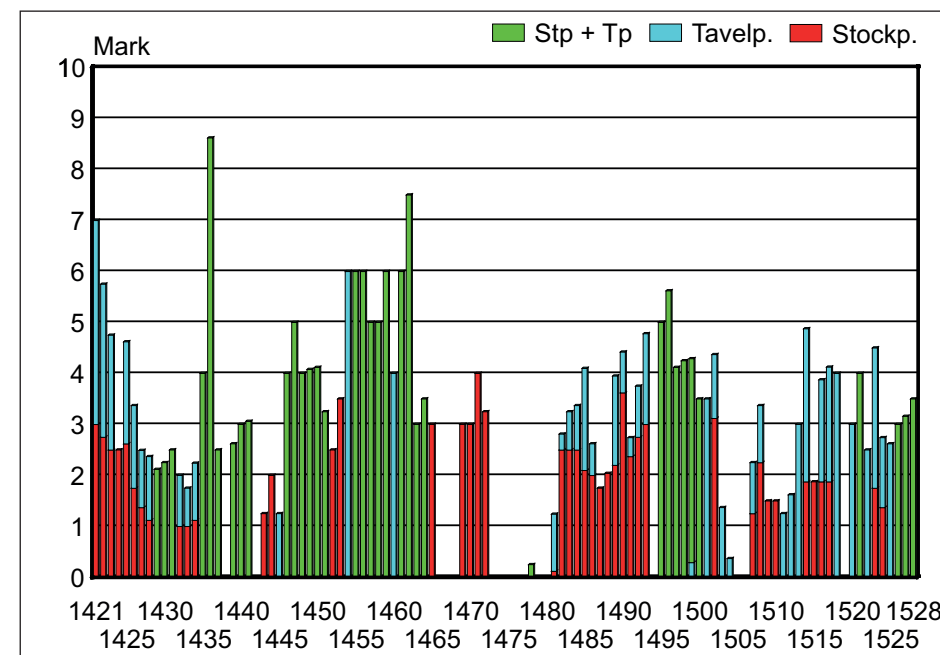

Fig. 2. Stockpenningar resp. kollektpenningar per år i räkenskaperna från Kumla kyrka.

Kumla kyrka sammanlagt sju präster och i räkenskaperna har Samzelius identifierat 26 olika handstilar. Det är uppenbart att såväl olika präster som olika skrivare kan ha påverkat hur redovisningen utformades i räkenskapsboken.

Kumla kyrka var en vallfartskyrka som under 1200-talet hade byggts ut till en korskyrka med stora korsarmar i norr och söder för att rymma fler altare. I den norra korsarmen fanns ett altare till ett lokalt helgon, S:t Torkel och i den södra fanns sannolikt ett altare till S:t Olov (och andra helgonaltare?) (Bonnier 1982b, 62, 75, 78, 88-90). Efter att kyrkan utvidgats och återinvigts 1488 med sex nya altaren (Ullén 1982, 104-106) fanns inte mindre än åtta altaren i Kumla kyrka.

Med ett medeltal på 3 mark årligen i offer i Kumla kyrka noterade Klackenbergs att man under en hundraårsperiod offrat mellan ca 57.600 och 7.200 mynt beroende på de valörer som offrades. Han jämför sedan det med de 37 mynt som hittades vid utgrävningen av den västra halvan av kyrkan och som kan antas ha hamnat i kyrkgolvet under hundraårsperioden 1420-1520. Med tillägg av de mynt som sannolikt skulle hittas om hela kyrkan hade grävts ut skulle totalantalet bli ca 120-200 (Klackenberg 1992, 37-38).

Man kan notera att summorna i Kumla steg under 1435 och 1436, d.v.s. de år då Engelbrektsupproret pågick och då bl.a. det Kumla närbelägna Örebro slott intogs av Engelbrekts trupper för att inte nämna mordet på Engelbrekt nära Göksholm bara några mil från Kumla 1436.

Kumla kyrka låg i ett rikt jordbruksområde och stockpengarna ligger i genomsnitt på 2 mark årligen, d.v.s. 384 penningar om de erlagts i den minsta valören. Tavelpengarna (kollekt) varierar betydligt mer, men normalt ligger de på ½ - 2 mark årligen, d.v.s. 96-384 penningar om de erlagts i den minsta valören. Stockpengarna är, som man kunde förvänta sig i en jämförelse mellan en central jordbruksbygd och en norrländsk

älvdalsbygd, betydligt större i Kumla jämfört med Stöde. Kollektsummorna i Kumla är emellertid alldeles för små om man hade tagit upp kollekt varje helg. Det bekräftas vid några tillfällen i räkenskaperna. År 1491 redovisas kollekt under sammanlagt fyra helgdagar: Långfredagen (3 öre), Kristi Himmelfärdsdag (4 öre), S:t Eriks dag (18 maj - 4 öre), S:t Torgils dag (firades under maj eller juni - 6 öre och 2 örtugar). S:t Torgil var ett lokalt helgon. År 1508 redovisas totalt 1 mark och 1 öre i kollekt, varav 4 öre under S:t Stefäns dag (Annandag jul) och 5 öre under jungfru Marie reningsdag (Kyndelsmässodagen). Den sammanlagda summan tillhör de lägre som redovisas i räkenskaperna, men är ändå inte osannolik eftersom det t.ex. 1508 endast redovisas 1 mark i kollekt. Av dessa bevarade specifikationer framgår således att man inte tog upp kollekt varje söndag utan att det endast skedde i samband med speciella helgdagar. Mellan 1407 och 1515 utfärdades 11 avlatsbrev till Kumla kyrka och i dessa nämns även speciella högtidsdagar (Ullén 1982, 100-102).

Kollekttavlor. En sällan bevarad föremålskategori välbevarad på Gotland

Begreppet kollekt går tillbaka på fornkyrkans sedvänja att samla in allmosor, frivilliga ekonomiska bidrag i anslutning till gudstjänstutövandet, och betraktas som en kristen kärleksgärning. I Gamla testamentets Tredje och Femte Moseböcker betonas skyldigheten hos dem som har möjlighet att avvara sitt överskott till de fattiga att göra detta och i Nya testamentet understryks detta ytterligare.

Genom tiderna har olika för ändamålet avsedda föremål använts för att samla upp kollekt och andra allmosor. Från äldre medeltid finns de så kallade offerstockarna eller offerkistorna, ofta tillverkade av en urholkad del av en kraftig trädstam som försetts med smidda järnbeslag. En föreskrift från ca 1204

Fig. 3. Offerkista i Gamla Uppsala kyrka. Foto: Pia Bengtsson Melin.

– 1209 av påven Innocentius III påbjuder att man i kyrkorna skall ställa upp offerstockar för att samla in allmosor (Klüssendorf 1993, 3). Intressant och relevant i hänseende till påbudet är det faktum att de äldsta bevarade offerstockarna i Sverige troligen är från strax efter 1200. Dessa kan då tolkas som ett direkt resultat av föreskriften. Från Svinnegarns socken i Uppland finns en offerkista (SHM 11209) bevarad som förmodligen haft sin ursprungliga placering i närheten av offerkällan. Detta scenario är troligt även för den offerkista som idag står i Gamla Uppsala kyrkas vapenhus (Bonnier 1992, 109). Kistan i Gamla Uppsala (fig. 3) är försedd med tre stycken låsanordningar, något som visar den gamla sedvänjan att fördela nycklarna till låsen på tre olika personer för att minimera risken för stöld. Även bearbetade, stående offerstockar finns bevarade i ganska stor mängd, men då dessa varit i bruk långt fram i tiden och dessutom haft ett snarlikt utseende genom århundradena så är de ofta svåra att datera på enbart utseendemässiga premisser. Offerstockarna har haft sin placering i kyrkorummet, men även på kyrkogården och vid bogårdsmur samt stiglucka. Där var de alltid tillgängliga och även förbipasserande kunde lägga ett bidrag.

Sverige har ett ovanligt stort bestånd av medeltida kyrkliga inventarier av bemålat trä bevarade jämfört med många andra länder i Europa. Den främsta anledningen till detta

är en kombination av en ovanligt bildtolerant reformation utan några större inslag av bildstormar och ett undslippande av större förödelse i samband med krig. På Gotland finns ett stort antal medeltida kyrkor och där finns även ett flertal kyrkliga inventarier bevarade som i övriga landet under århundradens lopp har gått förlorade. Här kan som exempel nämnas glasmålningar från 1300-talet bevarade in situ, korbänkar i skulpterad sten och även ett större bestånd av dekorerade väggfasta sakramentsskåp, avsedda att hysa liturgiska kärl. En annan mycket speciell föremålskategori är kollekttavlor som bara förekommer i enstaka bevarade exemplar på fastlandet. Till exempel finns i Historiska museets i Stockholm samlingar en kollektavla som troligen är från 1200-talet och som ursprungligen kommer från Everöds kyrka i Skåne (SHM 6724) (Fig. 4). Den skulpterade bilden har tolkats som en framställning av Sankta Anna (Rydbeck 1963, 630). Det finns dock skäl att anta att det istället kan röra sig om en framställning av Maria med

Fig. 4. Kollektavla från Everöds kyrka i Skåne. Foto: Pia Bengtsson Melin.

ett stående Jesusbarn, något som påpekats redan av Wentzel (Wentzel 1938, 167ff). Från Skåne kommer ytterligare två tavlor som kan dateras till 1400-talets andra hälft och som finns i Kvidinge kyrka. Båda har skulpterade helgonframställningar på gaveln, den ena Sankta Katarina av Alexandria och den andra Sankt Görän. Sankt Göränsbilden visar en lite ovanligare framställning av helgonets drakstrid, där han inte skildras till häst utan stående på marken.

På Gotland finns däremot ett flertal (se katalogtext) medeltida tavlor bevarade, hela eller i delvis fragmentariskt skick. En del av dessa finns kvar ute i kyrkorna, medan andra numera ingår i Gotlands museums samlingar (se t.ex. Roosval 1928). I Historiska museets i Stockholm samlingar finns två delvis fragmentariska tavlor från Bunge kyrka (den ena daterad till senmedeltid, SHM 4252:5) bevarade samt en lös högmedeltida apostlaskulptur från en kollekttavla, upphittad under korgolvet i Grötlingbo kyrka (SHM 25740:1) vid en arkeologisk undersökning. Den andra tavlan från Bunge (SHM 4252:6) har daterats till 1500 – 1600-tal, något som verkar troligt med hänseende till den högre sargen och handtagets utformning.

Att det från en och samma kyrka finns två tavlor, ibland fler som i Lojsta, bevarade som är tillkomna vid samma tid, bekräftar tanken om att tavlorna tillverkades och användes parvis. Att man gjorde skillnad på inkomster från offerkista/offerstock och kollekttavla framgår av räkenskaperna från Kumla kyrka i Närke som finns bevarade från åren 1421 - 1590. Här redovisas *Tafflo pænningha* och *stokka pænningha* nämligen årsvis under olika poster (Samzelius 1946, passim). Det är dock belagt att kollekttavlor användes långt efter medeltiden, något som understryks av det faktum att 1571 års kyrkoordning påpekar att det på helgdagar är lämpligt att samla in pengar till fattiga eller andra nödlidande genom att gå runt och samla in ekonomiska bidrag med hatt

eller tavla (Bengtsson Melin 2011, 84). Ett antal kollekttavlor från efterreformatorisk tid finns också bevarade, förutom i några gotländska kyrkor även i Gotlands museums och i Historiska museets i Stockholm samlingar. Ett intressant faktum är att de kollekttavlor från 1600- och 1700-talet som bevarats i Historiska museets samlingar och som är från fastlandet kommer från Skåne och Blekinge, områden som drabbades hårt av skånska kriget 1675 – 1679. Nöden efter krigsåren var stor både bland krigsinvalidier och övrig befolkning och att behovet av att samla in allmosor var skriande. Även ett stort antal offerstockar är bevarade från efterreformatorisk tid. Dessa är ibland försedda med en snidad figur och/eller en målad tavla med motiv och text som väddar till kyrkobesökaren eller den förbipasserande att skänka ett bidrag.

Om man tittar på antalet bevarade kollekttavlor på Gotland och vilka kyrkor som de kommer från så kan man göra en intressant iakttagelse. Spridningskartan visar ett tydligt drag i bevarandebilden: i de sydöstra delarna av ön finns det nästan en i varje socken (fig. 5). Av det stora antalet som bevarats får man dra slutsatsen att de varit allmänt i bruk över hela Gotland. Det tidigare nämnda citatet från Kumla kyrkas räkenskaper visar att tavlorna var i bruk även i Mellansverige. I Vendels kyrka i Uppland finns en kollekttavla avbildad i en svit av kalkmålningar från 1451, som visar de kristna barmhärtighetsgärningarna, målade av Johannes Ivan. Den avbildade tavlan är av den allra enklaste sorten: en bricka med låg sarg med handtag och utan vare sig täckplatta eller gavel (fig. 6). Det närmsta vi har i detta slag i det här undersökta gotländska materialet är de två kollekttavlorna från Levide kyrka.

Att kollekttavlorna förekom på annat håll i östersjöområdet är känt och medeltida kollekttavlor finns bevarade från bl.a. Mecklenburg och Schleswig-Holstein i Nordtyskland (Wentzel 1938, 167ff.). De

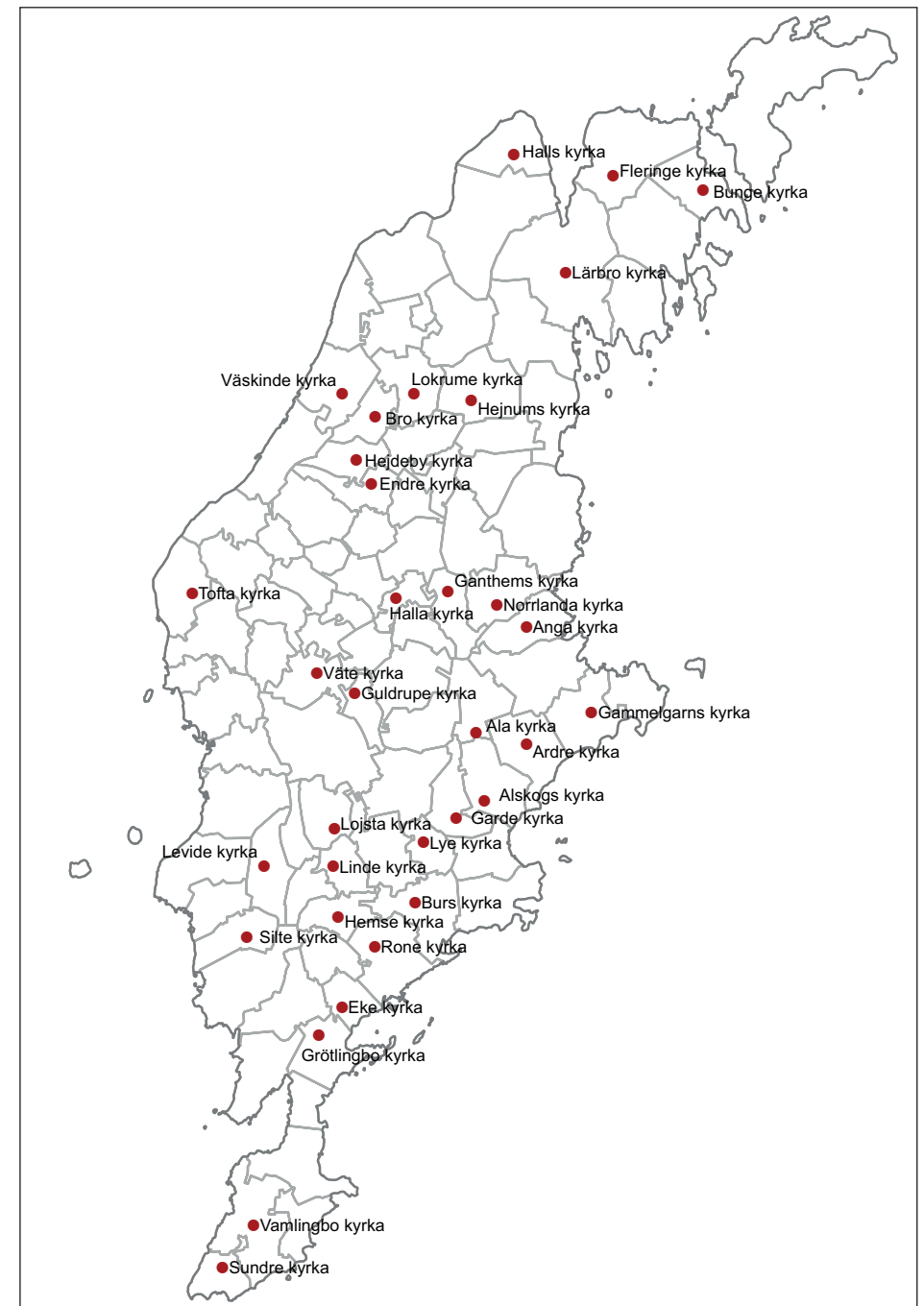

Fig. 5. Kyrkor på Gotland med kollekttavlor.

Fig. 6. Kalkmålning i Vendels kyrka i Uppland. En person håller en kollekttavla i handen. Foto: Pia Bengtsson Melin.

bevarade tyska tavlorna uppvisar i formspråket stora likheter med de gotländska, bland annat vad gäller den skulpturala dekoren. Även i Danmark finns exempel på bevarade kollekttavlor från Sorø, Sneselev och Sønder Bjørge (Rydbeck 1981, 630). Även här verkar tavlorna förekommit parvis, vilket styrks av att man i Sønder Bjørge 1832 omtalar två ”collatstaver” (”Sønder Bjørge kirke” pdf på www.danmarkskirker.natmus.dk). Den som har bevarats av dessa två är från omkring 1500 och pryds av en snidad madonna.

Kollekttavloras form och ikonografi

De medeltida kollekttavlor som bevarats kan dateras från 1200-talet och framåt. Dessa kan variera i utseende vad gäller utsmyckning och detaljer, men deras grundform är densamma: en delvis täckt bricka med låg sarg där ett handtag är fäst i ena kortsidan. Undantagsvis förekommer även tavlor utan täckplatta. Påfallande ofta är de försedda med en högre gavel mellan brickan och handtaget som antingen kan vara utsmyckad på olika sätt med tillfogade listverk eller enbart dekorerade med måleri. Kollekttavlor kan delas in i grupper baserat på deras utformning, men detta kan vara vanskligt då många

av dem är i delvis fragmentariskt skick och det kan vara svårt att med säkerhet avgöra hur de sett ut från början. Flera av dem bär också spår av att ha omarbetats eller renoverats, ibland flera gånger. Eftersom grundformen skiljer sig ganska lite åt över tid så är det oftast genom dekoren som en datering kan göras utifrån stilistiska utgångspunkter. Om dekor som listverk, skulpturer eller måleri har försvunnit så kan föremålet vara mycket svårt att tidsbestämma.

Själva brickans form varierar vad gäller frampartiets avslutning. Det förekommer rakt avslutade, rundade, passformade, trekantiga och mångkantiga avslut. Samtliga dessa former förekommer också som avslutning på kyrkornas kor under 1300- och 1400-talen. Detta i kombination med de ibland rikt arkitektoniskt utformade gavelpartierna visar den gotiska stilens stora intresse för att även i bildkonst och inredningar arbeta utifrån katedralens formspråk. Gavlar på kollekttavlor är försedda med vimperger, fialer, krabbor och korsblommor precis som tvärskeppsgavlar och portalomfattningar. Detta formspråk går igen även i 1300-talets altartavlor, till exempel i den retabel, daterad till 1325 – 1350, från Gantheims kyrka som numera finns i Historiska museet (SHM 11365). Intressant nog finns en kollekttavla från Ganthem bevarad i samlingarna på Gotlands museum och även denna är utförd med samma arkitektoniskt influerade formspråk. Gavelpartiet på kollekttavlan är på insidan, liksom mittpartiet på retabet, tänkt att efterlikna ett kyrkfönster med spetsigt trepassformat masverk. Handtaget på tavlorna är oftast ganska enkelt utformat, men det finns exempel där handtaget avslutas med en kantigt formad eller skulpterad avslutning, som den ena av kollektståvarna från Gammelgarns kyrka som avslutas med en gotisk blomform i samma stil som även förekommer inom måleriet på 1300-talet.

Flera av kollekttavlor har bevarad skulptur i dekoren, som t.ex. tavlorna från

Ala, Alskog, Garde, Lye, Endre, Fleringe, Hejnum, Hemse och Väte. Från kyrkorna i Grötlingbo och Hall finns snidade skulpturer bevarade som med stor säkerhet kan sägas ha suttit på kollekttavlor: dels överensstämmer de i storlek och dels tyder baksidans utformning på detta med bl.a. erforderliga fästhål. Förutom listverk kan även stilen hos figurerna användas som datering: den långsmala posteringen hos den lilla skulpturen från Grötlingbo i kombination med kontrapost och typisk veckbildning pekar mot att den suttit på en kollekttavla tillverkad ca 1300-1350. Vätetavlan från omkring 1300 har både gavelns gotiska ramverk till största delen bevarad, en skulptur med tydliga stildrag från omkring 1300 samt en bricka som avslutas framtill med gotikens kanske mest populära form, nämligen trepasset.

De fyra kollekttavlor från Lojsta kyrka är enbart försedda med målad dekor, runt avslutad bricka och med täckplatta. Det förefaller som att de inte har haft några handtag. Två av dem har så utplånat måleri att det inte längre går att urskilja vad som en gång funnits, medan de två andra är lite bättre bevarade. En har bevarade rester av måleri föreställande drakslingor och bladornament på täckplattan, medan den andra förutom drakslingor på täckplattan även är försedd med en välsignande biskop målad på brickans botten. Vad beträffar kollekttavlor med enbart målad dekor så intar de två bevarade tavlorna från Silte kyrka en särställning. Den tavla som har en kalvariegrupp som motiv har omarbetats vid okänt tillfälle (se katalogtext) och har istället för snidat gotiskt listverk ett målat krön med krabbor och krönande korsblomma, flankerat av snidade fialer. Arrangemanget är bra exempel på hur snidade och målade listverk förenas och samspelar i medeltida bildkonst.

Den andra kollekttavlan från Silte är, förutom att täckplattan saknas mycket välbevarad. Gavelns målning med Sankt Mikaelns strid med draken är av hög konst-

närlig kvalitet och mycket intressant då framställningar av ärkeängeln återfinns på flera platser i kyrkorummet som i det senmedeltida altarskåpet samt i en glasmålning som numera finns i samlingarna i Gotlands museum. Att Mikael har fått en så framträdande plats i ikonografin kan tyda på att han varit kyrkans vigningshelgon (Pernler 1987, 107). Kollekttavlan med Sankt Mikael har daterats till 1400-talet (SvK 215, 92f). Rent stilistiskt så förefaller den dock vara äldre. Sättet som ärkeängeln står på, med båda fötterna placerade på drakens kropp, den runda skölden, de lite statistiskt symmetriska vingarna och det faktum att draken verkligen är en bevingad drake och inte en djävul som är vanligt under senmedeltiden antyder att kollekttavlan kan vara äldre än man tidigare antagit. En datering till 1300-talet är därför mer rimlig.

En gräns för vilka kollekttavlor som tagits med i denna undersökning har här satts vid ca 1530 framförallt utifrån konsthistoriska aspekter. De efterreformatoriska kollekttavlor har samma grundform som de medeltida, men skiljer sig mycket från dessa vad gäller utsmyckningen. Helgonskulpturerna på de medeltida tavlorna har försvunnit och motivvalen är annorlunda. På de efterreformatoriska tavlorna förekommer för tiden mer gångbara motiv som korsfästelsen eller liknelsen om Lasarus och den rike mannen (Lukas 16:19-31). Det är också vanligt att de är helt odekorerade så när som på en kontursågad gavel. En annan sak som ofta skiljer de efterreformatoriska kollekttavlor är höjden på sargen, som är högre på dessa än på de medeltida. En förklaring till detta är att de medeltida mynten var mycket mindre och tunnare och att behovet av en högre sarg därför helt enkelt inte fanns.

Den nya tidens kollektredskap

Kollekttavlor kom med tiden att utkonkurreras av andra kollektföremål. Det mest kända är kollektståven som började användas

efter reformationen och då först i städerna. Den består av en sydd och fodrad påse i textil eller läder som är fäst vid ett kortare skaft eller en längre stång. Den längre stången var en förutsättning för att kunna nå in till de kyrkbesökare som satt längst in i bänkraderna i de större stadskyrkorna. Ofta var påsen också försedd med en liten klocka eller bjällra för att uppmärksamma kyrkbesökaren på att det var dags att ge ett bidrag. Kollektåvar används än i dag i kyrkorna, men även andra varianter av kollektkärl förekommer. På 1970-talet blev till exempel flätade korgar eller små snidade träskålar vanligt i kyrkorna för att samla in kollekt och numera används i en del kyrkor små, täckta bössor med handtag där pengarna läggs i via en springa i locket.

Ett relativt nytt sätt att samla in ekonomiska bidrag är kollektomaten som till utseendet påminner ganska mycket om en bankomat. Kollektomaten innebär en möjlighet att lämna ett ekonomiskt bidrag under kyrkans öppettider och kräver inte deltagande i Guds-tjänst eller högmässa. I många församlingar finns idag också möjlighet att swisha in kollekten. Dessa nya alternativ är anpassade till dagens krav på snabba transaktioner med kort, mindre kontanthantering och ett ökat krav på diskretion. Kollekten har därmed fått en närmre anknytning till andra former av privata ekonomiska transaktioner som uttag av kontanter och betalning av räkningar. Med Swishs intåg på transaktionsmarknaden behöver man inte heller längre vara på plats i kyrkan när bidraget ges. Allt man behöver är en smartphone med erforderliga appar och ett nummer.

Gotlands mynthistoria i sammandrag

Under vikingatiden fanns en mycket omfattande myntimport innan den lokala myntningen inleddes. Enligt en traditionell datering inleddes myntningen på Gotland ca 1140 baserat på ett exemplar i ett skattfynd från Burge, Lummelundas sn, t.p.q. 1143

(SHM 28830) och den dateringen anslöt sig Myrberg till (Myrberg 2008). Det kan emellertid fastställas att detta exemplar står helt isolerat, såväl kronologiskt som vikt- och storleksmässigt, från övriga gotländska mynt av den äldsta typen. Den gotländska myntningen, som bestod av tvåsidiga penningar, inleddes därför först ca 1150 (Jons-son 2017, 1128). Den äldsta mynttypen (LL grupp XX, fig. 7) fortsatte sedan att präglas till ca 1225, då en myntgrupp med nya typer infördes (LL grupp XXII, fig. 8-9). Det är okänt vem som var myntherre under det inledande skedet, men den bör ha skett i landstingets regi eller vara sanktionerad av landstinget. I samband med inbördeskriget 1288 överfördes mynträtten till staden Visby, som präglade ensidiga penningar (brakteater) med bokstaven W (LL grupp XXXIV, fig. 10). En högre valör (örtugen eller goten till ett värde av 12 penningar)

Fig. 7. Gotland, penning ca 1150-1225.

Fig. 8. Gotland, penning ca 1225-1245.

Fig. 9. Gotland, penning ca 1245-1288.

Fig. 10. Visby, penning (W-brakteat) efter 1288.

infördes omkring 1340 (LL grupp XXXV, fig. 11). Sämre ekonomiska villkor gjorde att man efterhand sänkte silverhalten i mynten och det urartade under Erik av Pommerns styre på 1440-talet då mynten till stor del bestod av koppar. Det resulterade i att man ca 1450 införde dansk mynträkning och började präglade hvider (4 penningar) (LL, 156 - fig. 12). Den sista myntningen på Gotland bestod av skillingar präglade 1535-1537 (LL, 160 - fig. 13). För cirkulation på

Fig. 11. Visby, örtug (gote) ca 1340-1360.

Fig. 12. Visby, hvid ca 1450.

Fig. 13. Visby, skilling 1535. Fynd från Gammelgarns kyrka.

Fig. 14. Köpenhamn. Skilling 1554.

Gotland präglades 1554 mynt i Köpenhamn i valörerna skilling, ½ skilling och hvid (LL, 161 - fig. 14).

I myntfynden från de gotländska kyrkorna (fig. 15) är de s.k. W-brakteaterna totalt dominerande med ca 29.000 exemplar. Frid anger 27.815 ex. i gotländska hopade fynd och i lösfynd (Fridh 2014, 22), varav endast ett mindre antal hittats på andra platser än i kyrkor. Härtill kommer bl.a. ytterligare drygt 1.000 ex. från Sankt Olofsholm. Man har antagit att W-brakteaterna slutade präglas ca 1450, men de har säkerligen fortsatt att cirkulera därefter och det är även möjligt att myntningen av dem fortsatte ända fram till 1530-talet.

Myntfynd i kyrkor

I kyrkorna kunde bl.a. skulpturer finnas vid tre altaren; krucifix under tidig medeltid vid högaltaret i koret, Maria vid Mariaaltaret vid norra långhusets östra del samt altare för ett helgon vid södra långhusets östra del. Klackenbergs nämner inte uttryckligen kollekt som en möjlig orsak till myntfynden, med han noterar att offerpenningar och tavelpenningar nämns i Kumla kyrkas räkenskaper (Klackenberg 1992, 37). Tavelpenningar avser mynt som erhållits i samband med kollekt.

Med ett medeltal på 3 mark årligen i offer i Kumla kyrka noterade Klackenbergs att man under en hundraårsperiod offrat mellan ca 57.600 och 7.200 mynt beroende på de valörer som offrades. Han jämför sedan det med de 37 mynt som hittades vid utgrävningen av den västra halvan av kyrkan och som kan antas ha hamnat i kyrkgolvet under hundraårsperioden 1420-1520. Med tillägg av de mynt som sannolikt skulle hittas om hela kyrkan hade grävts ut skulle totalantalet bli ca 120-200.

Klackenberg visar kartor med fynddistributionen av mynt i kyrkorna och av dom framgår att mynt även hittats i långhuset utanför altarområdena. Han kommenterar inte detta närmare, men i en tidigare artikel hade han bl.a. noterat att man samlade in kollekt i kyrkorna. Ofta har bara en del av

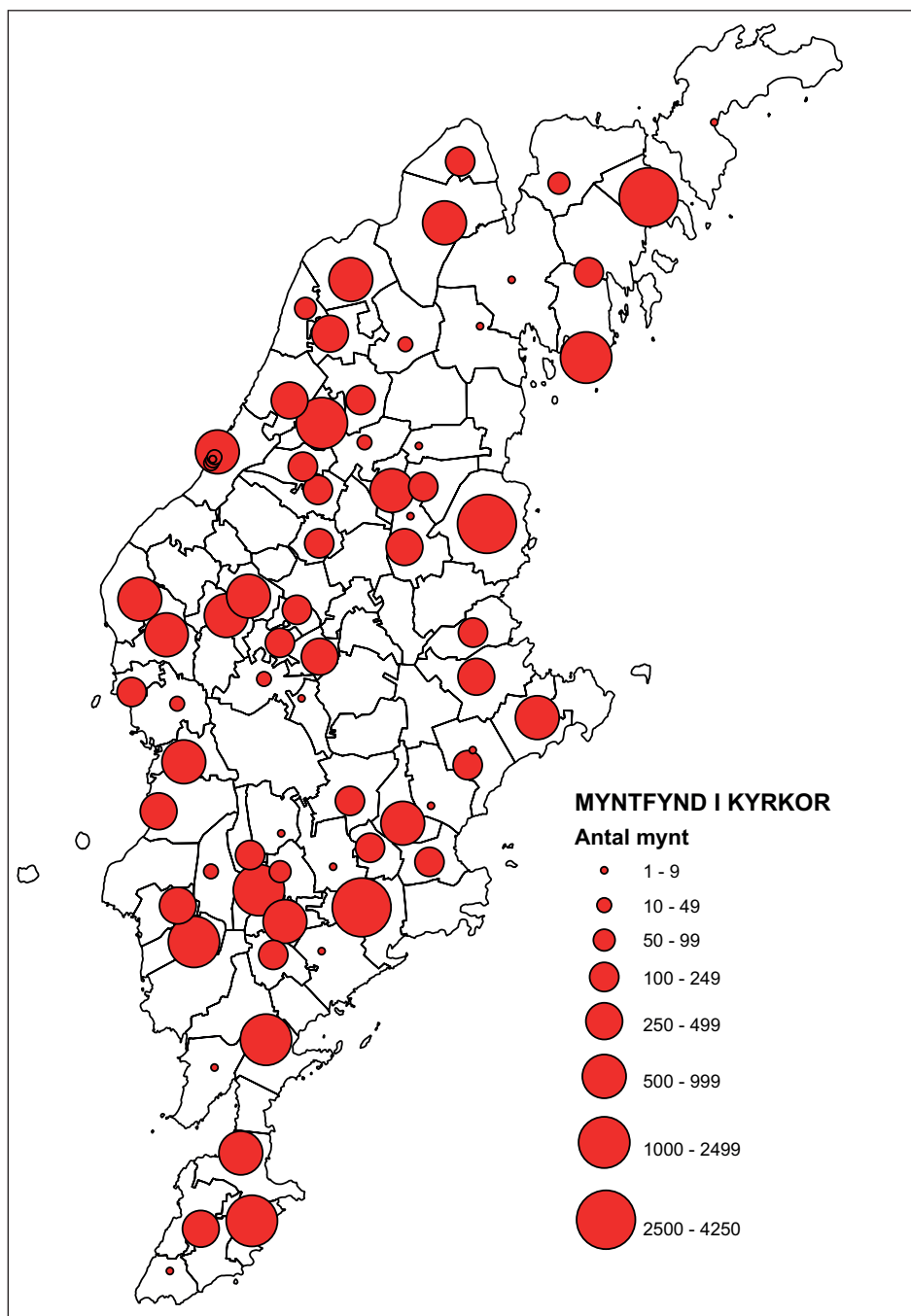

Fig. 15. Myntfynd i gotländska kyrkor (alla mynt).

kyrkorna grävts ut och dokumentation över var mynten har hittats är av olika kvalitet. Ibland är mynten lägesbestämda, men ofta enligt rutor av varierande storlek. Av Klackenbergs 38 kartor framgår att i minst 34 kyrkor har mynt hittats i långhuset. Med tanke på att nedgrävningar i samband med begravningsar, ombyggnader etc. får man också räkna med att mynt har flyttats från sina ursprungliga lägen, men sannolikt har de inte förflyttats några längre sträckor. Antalet funna mynt varierar också beroende på hur noggrant utgrävningarna har genomförts. Under medeltiden stod församlingen i långhuset under mässan och man kan anta att kollekt togs upp där de stod i samband med eller efter mässan. Vid utgångsdörren (eller på annan plats) i kyrkan fanns en offerstock, där man kunde lämna frivilliga gåvor.

De redskap som användes för att ta upp

kollekt kallades kollekttavlor och på Gotland är 55 medeltida bevarade. De kommer att redovisas i detalj här. I övriga (nuvarande) Sverige är ett mindre antal bevarade och något försök att redovisa dem kommer inte att göras här. Gotland finns inte med i Klackenbergs undersökningsområde och det har här inte varit möjligt att gå igenom dokumentationen från utgrävningarna i de kyrkor där kollekttavlor finns dokumenterade eller bevarade. Den enda publicerade fyndspridningen i en kyrka på Gotland gäller S:t Olofsholms kyrka som till stor del grävdes ut 2013-2014 under ledning av Dan Carlsson (Carlsson, Björk och Hillberg 2014a och 2014b). Då hittades sammanlagt 2.222 mynt varav alla utom 12 var medeltida. De två äldsta mynten var båda av tidigare okända typer. De kan närmast kopplas till myntningen i Slesvig under andra hälften av 1000-talet (Moesgaard, Hilberg

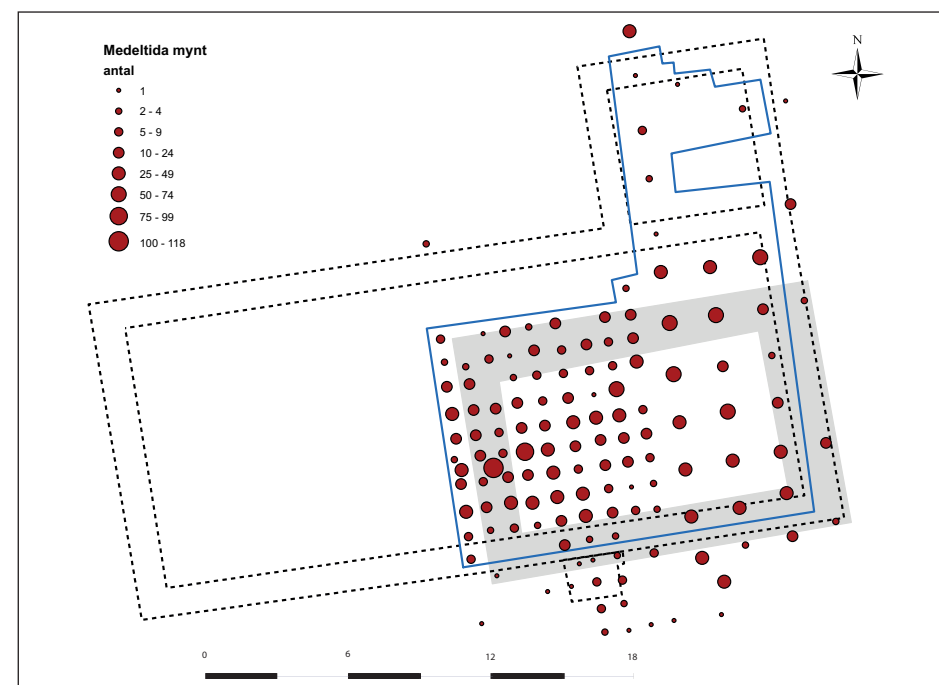

Fig. 16. Myntfyndens spridning i Sankt Olofsholms kyrka enligt ett koordinatnät på 1x1 m eller 2x2 m. Den skuggade fyrkanten markerar den äldsta kyrkans läge.

och Schimmer 2016, 191-192. Ett av dem hittades omedelbart utanför den äldsta kyrkans södra långhusmur. Det andra hittades ovanpå det som tolkades som mittaltaret till den yngre kyrkan, vilket klart antyder ett sekundärt fyndläge. Inget av mynten kan därför sägas ha direkt koppling till den äldsta kyrkan. Fyndspridningen för mynten från utgrävningen redovisas här i fig. 4 där antalen baseras på fyndkatalogerna i Carlsson, Björk och Hillberg 2014 a-b.

S:t Olofsholms kyrka var ingen församlingskyrka och det är därför osäkert hur representativ den var för myntanvändningen i församlingskyrkorna på Gotland. Efter att Solberga kloster i Visby hade grundats 1246 gick intäkterna från S:t Olofsholm till Solberga kloster. Det är oklart på vems initiativ kyrkan hade byggts och hur dess ställning var i den kyrkliga organisationen på Gotland. S:t Olof var Nordens populäraste helgon under äldre medeltid och det är sannolikt det som föranledde att man byggde en kyrka som var helgad till honom för att kunna profitera på hans popularitet genom offer i kyrkan. Kyrkan hade ett mittaltare, vilket är mycket ovanligt i medeltida kyrkor. Den del av kyrkan som grävdes ut omfattade hela området för en äldsta kyrka i trä som daterats till 1000-talets mitt eller något tidigare baserat på anslutande gravar från sen vikingatid. Endast den östra delen av den yngre, starkt utvidgade kyrkan, grävdes ut och den kan möjligen kopplas till Gutasagan och i så fall dateras till före ca 1220 (Carlsson, Björk och Hillberg 2014, 79). Myntfynden (totalt 2.222 ex.) är påfallande jämt spridda över den utgrävda ytan, men med koncentrationer vid det som tolkats som fundament för ett mittaltare (fig. 16). Mittaltare är mycket ovanligt i sockenkyrkor, men skulle kunna kopplas till kulten av S:t Olof. En mer detaljerad analys av myntspridningen får vänta tills mynten har blivit slutgiltigt bestämda.

Eftersom det saknas publicerade spridningskartor och analyser över myntfynden

i gotländska kyrkor kommer det istället här att redovisas fyra exempel på spridningen i kyrkor på fastlandet med utgångspunkt från kartor publicerade i Klackenberg 1992. De tolkningar av kollektens betydelse för myntfynden i kyrkorna som görs här bör även vara relevanta för att belysa motsvarande myntfynd i de gotländska kyrkorna.

Dverstorps kyrkoruin, Västergötland (Klackenberg 1992, fynd 6)

Kyrkan undersöktes 1973, då hela ruinen (koret och långhuset) grävdes ut. Totalt hittades 72 medeltida mynt varav de två äldsta sannolikt är präglade under perioden 1230-1245. Spridningskartorna för perioderna 1200-1300 (fig. 17a) resp. 1300-1520 (fig. 17b) är intressanta. Under den förra perioden hittades bara mynt i koret och vid (ett troligt) Mariaaltare vid långhusets nordöstra hörn. Den senare perioden har betydligt fler mynt och domineras helt av mynt i koret och vid

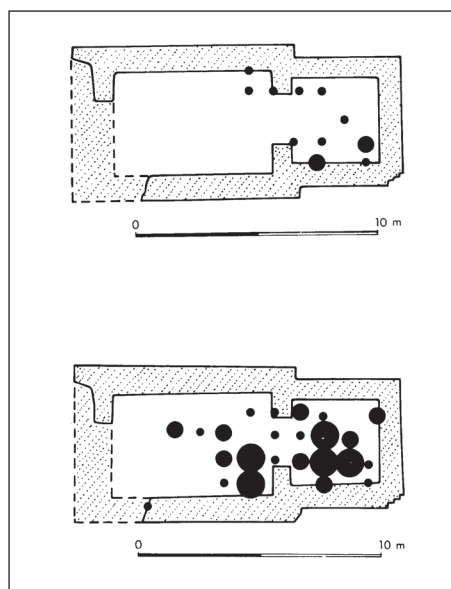

Fig. 17. De medeltida myntens fyndspridning i Dverstorps kyrka enligt ett koordinatnät på 1x1 m, (a) mynt präglade ca 1200-1300 resp. (b) ca 1300-1520.

långhusets sydöstra del (platsen för altare för ett helgon). I den övriga delen av långhuset hittades omkring 10 mynt (endast ett vid Mariaaltaret). Om man skulle hårdra myntens fyndlägen talar det för myntoffer i koret och vid Mariaaltaret under 1200-talet, men att efter 1300 får altaret för ett helgon stor betydelse och nu tar man även upp kollekt i långhuset.

Lovene kyrkoruin, Västergötland (Klackenberg 1992, fynd 20)

Kyrkan undersöktes 1969, då hela ruinen (koret och långhuset) grävdes ut. Det äldsta myntet tillhör perioden 1200-1250 (Erik Knutsson 1208-1216), vilket tyder på att alla kulturlager har grävts ut. Från perioden 1250-1300 finns likaledes bara ett mynt och totalt påträffades endast 15 medeltida mynt, vilket troligen innebar att man inte sållade jorden eftersom annars skulle antalet ha varit betydligt högre. Varje mynt är individuellt lägesbestämt, men Klackenberg redovisar inte dateringen för varje enskilt mynt (fig. 18). Endast ett mynt är påträffat i koret (under triumfbågen) som normalt är en av de fyndrikaste platser för myntfynd. Ett mynt är påträffat vid utgången, vilket kan tala för att det här fanns en offerstock. Tre-fem mynt skulle kunna kopplas till ett altare vid södra långhusväggs östra del, där ett altare till ett

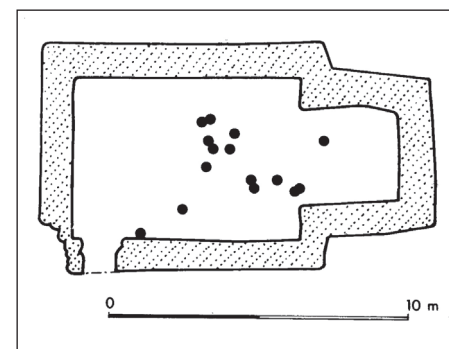

Fig. 18. De medeltida myntens fyndspridning i Lovene kyrka. Mynten är individuellt lägesbestämda.

lokalt helgon kan ha funnits. Det betyder att övriga 10 mynt snarast ska kopplas till kollekten. Kyrkan anges som öde 1541 och nuvarande socken är Karleby. Därför finns inga möjligheter att se vilka medeltida skulpturer som har funnits i kyrka, men de bör ha funnits trots att inga mynt har hittats i anslutning till Mariaaltaret utmed norra långhussidans östra del. Att inga mynt har hittats där kan bero på sentida utschaktningar. Sammanfattningsvis ger fyndspridningen intryck av att jorden längs väggarna har tagits bort utan att den hade undersökts närmare. Annars är det svårt att förstå den nästan totala avsaknaden av myntfynd längs väggarna.

Kumla kyrka, Närke (Klackenberg 1992, fynd nr 113)

År 1971 grävdes tornet samt den västra och mellersta delen av långhuset liksom en del av den södra korsarmen ut. Trots att de normalt mest fyndrika områden (koret och långhuset närmast koret) inte grävdes ut hittades sammanlagt 96 medeltida mynt (fig. 19). De två äldsta mynten präglades under perioden ca 1250-1270. Minst ett 20-tal mynt skulle kunna kopplas till kollekten. Det är synd att kyrkan inte grävdes ut i sin helhet med tanke på möjligheterna att göra jämförelser med Kumla kyrkas räkenskaper.

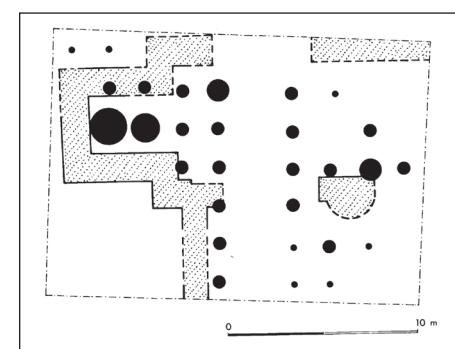

Fig. 19. De medeltida myntens fyndspridning i Kumla kyrka enligt ett koordinatnät på 2x2 m.

Det är i alla fall intressant att notera att den näst myntfyndsrikaste perioden i kyrkan är 1450-1520 med 22 ex., d.v.s. den period som kyrkräkenskaperna täcker. Den största fyndkoncentrationen finns i tornet med 40 medeltida mynt från perioden 1319-1520 vilket talar för att det funnits ett altare eller en offerstock där (Bonnier 1982a, 49).

Fors kyrka, Södermanland (Klackenberg 1992, fynd nr 105)

Schakt i koret, långhuset och sakristian grävdes 1972. Då hittades 48 medeltida mynt som är individuellt lägesbestämda (fig. 20). Det flesta av dem skulle kunna kopplas till kollekt i långhuset. Det äldsta myntet tillhör perioden 1200-1250 (Johan Sverkersson 1216-1222). Mer än hälften av mynten (27 ex.) kommer från 1300-talet.

Dessutom finns det ett antal kyrkor med minst fem mynt i långhuset, som det förefaller utan koppling till altaren i kyrkorna. Det gäller Överkyrke i Västergötland, Nedre Ullerud i Värmland, Hagby, Halltorp, Lekaryd, Myresjö och Sjösås i Småland, Borg och Källa på Öland, Ekeby och Fors i Södermanland (Klackenberg 1992, fynd 39, 43, 66, 72, 67, 84, 87, 97, 99, 103 och 105). I många tänkbara övriga fall är dokumenta-

tionsnivån inte tillräcklig för att avgöra var mynten hittades.

Sammanfattande resultat

Under medeltiden hanterade församlingsmedlemmarna mynt i kyrkorna vid enstaka eller upprepade tillfällen. Vi kommer aldrig att få veta mer i detalj vilka orsaker och bevekelsegrunder människor hade när de hanterade mynt i kyrkor. För den framtida diskussionen kan det emellertid vara praktiskt att göra en indelning som gör att handlingarna blir lättare att referera till även om de inte ger en helt korrekt bild av medeltidsmänniskan tanke- och föreställningsvärld.

Enstaka tillfällen gällde t.ex. testamenten där mynt kunde ingå (den fysiska hanteringen kunde då ha skett i kyrkan eller i prästgården). Upprepade handlingar kunde gälla offer eller gåvor. Offer definieras här som en handling då man förväntar sig en motprestation. Vid gåvor förväntar man sig normalt ingen motprestation, men man kan inte utesluta att en dold önskan eller förväntan kan ha förkommit.

I varje kyrka fanns ett varierande antal altare, som man i regel även kan anta var platsen för en skulptur. Vid högaltaret fanns då ett altarskåp, altarkrucifix eller relikskrin, vid Mariaaltaret på långhusets nordöstra del

fanns en Mariabild och på långsidans sydöstra del fanns ett altare till ett (ibland lokalt) helgon med en skulptur. Vid dessa altaren förekom myntoffer då Kristus, Maria etc. kunde tjäna som förmedlare till Gud. Exempel på förväntade motprestationer skulle t.ex. ha kunnat gälla syndaförlåtelse eller att ett sjukt barn skulle bli friskt. Offerspill i samband med dessa handlingar kan antas stå för den stora massan av myntfynden i kyrkorna.

För att man under alla tider på året skulle kunna ge gåvor kunde det finnas en urholkad stock där man kunde skänka mynt. De brukar benämnas offerstockar, men man brukar anta att de mynt som hamnade där var avsedda för de fattiga, men hur dessa medel användes kan ha varierat. De kan t.ex. under vissa perioder ha använts för att samla in medel till korståg.

Kollekttavlor är som namnet säger avsedda för att ta upp kollekt. De har normalt en täckplatta som gjorde att mynten från en persons gåva kunde döljas under täckplattan genom att man lutade den innan nästa person skulle ge sitt kollektbidrag. Av räkenskaperna från Kumla kyrka framgår att man inte tog upp kollekt mer än i samband med vissa helgdagar. Kollekten måste betraktas som en gåva eftersom man inte förväntade sig någon motprestation. Vad kollekten användes till kan troligen ha varierat beroende på vilka behov som fanns vid olika tider. Förmodligen användes den till kyrkans löpande utgifter. Det är inte säkert att kollekt förekom i alla kyrkor. Avsaknaden av intäkter från kollekttavlor i räkenskaperna från Stöde kyrka kan ge visst stöd för ett sådant antagande.

Fynden av medeltida mynt i gotländska kyrkor är betydligt mer omfattande (närmare 29.000 ex.) än motsvarande fynd från det medeltida svenska fastlandet (idag ca 7.300 ex.). Det kan bero på flera orsaker. Offerstockar kanske inte hade samma betydelse på Gotland och kollekt kan ha tagits upp betydligt oftare på Gotland. En bidragande orsak är naturligtvis också att det på Gotland under den senare delen av medeltiden präglades

des penningar som hade mycket låg silverhalt och följaktligen var mycket lite värda och därför mycket lämpade för offer och kollekt.

De äldsta gotländska kollekttavlor kan dateras till 1200-talet. De passar väl med såväl dateringarna av de äldsta mynten som har hittats i de gotländska kyrkorna (efter ca 1225 eller kanske tidigare i enstaka fall) liksom en föreskrift (daterad till ca 1204-1209) av påven Innocentius III 1198-1216 att man i kyrkorna skulle ställa upp en offerstock för allmosor. Det är med andra ord från 1200-talets början som man införde traditionen av gåvor i kyrkan. Införandet av seden att offra mynt vid altare i kyrkorna kan med ledning av de äldsta mynt sannolikt också dateras till 1200-talets början.

Den här föreliggande sammanställningen och analysen av de gotländska kollekttavlor kan förhoppningsvis inspirera till mer forskning kring fenomenet kollekt och kollekttavlor under medeltiden.

Katalog

Sammanlagt 55 kollekttavlor från Gotland har här bedömts vara medeltida, d.v.s. tillverkade senast i början av 1500-talet. Dateringarna bygger bl.a. på dateringarna i SvK och kan naturligtvis diskuteras i flera fall. Det är heller inte omöjligt att någon av de kollekttavlor som inte redovisas här kan vara medeltida. Kollekttavloras beskrivningar bygger bl.a. på kyrkoinventarieinventeringen på Gotland. Fotografierna av kollekttavlor har tagits av Bo-Göran Kristoffersson, Danne Pe. Pettersson, Hanna Hermansson, Joakim Klint och Lennart Lindqvist i samband med den inventeringen med undantag för Grötlingbo som fotograferats av Ola Myrin, Historiska museet. Fotografierna av kyrkorna har tagits av Kenneth Jonsson förutom Endre, Gammelgarn, Halla, Hejdeby, Hejnum, Lojsta, Sundre, Tofta, Vamlingbo och Väskinde som har tagits av Anders Andrén. Kyrkornas byggnadshistoria baseras på SvK (vissa dateringar i de äldre beskrivningarna har reviderats eftersom de

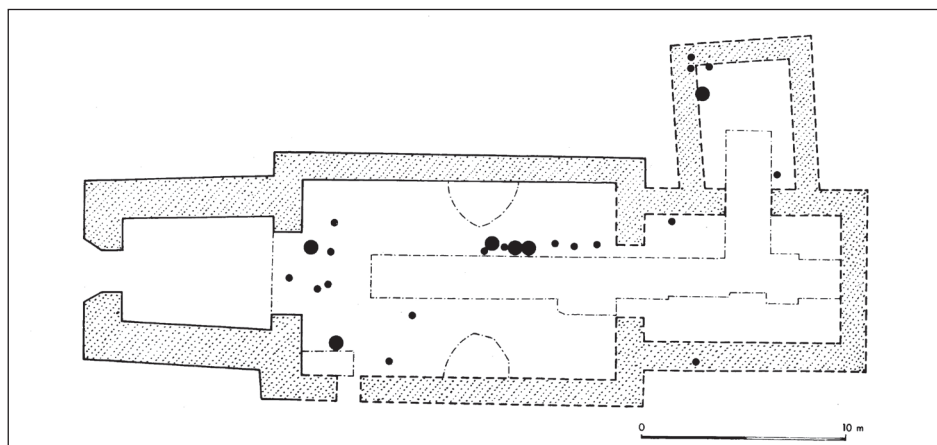

Fig. 20. De medeltida myntens fyndspridning i Fors kyrka. Mynten är individuellt lägesbestämda.

har visat sig vara för tidiga) som kompletterats med uppgifter i Bråthen 1995 samt Lagerlöf och Svahnström 1991.

Litteratur och förkortningar

Bengtsson Melin, P. 2011. Från offerstock till kollektomat. Redskap för allmosor från skilda tider. *Uppland* 2011, 81-91.

Bonnier, A. C. 1982a. Utgrävningen av medeltidskyrkan. *Kumlabygden* V. Kyrka och herresäte, 42-52.

Bonnier, A. C. 1982b. Korskyrkan – vallfartskyrkan. *Kumlabygden* V. Kyrka och herresäte, 62-98.

Bonnier, A.C. 1992: *Gamla Uppsala kyrka. Kyrkorna i Uppsala* (Upplands kyrkor. Nya serien I) red. A. Nilsén, Uppsala 1992.

Bråthen, A. 1995. *Dated wood from Gotland and the diocese of Skara*. Moesgård 1995.

Carlsson, D., Björk, N. och Hillberg, J. 2014a. *Rapport från den arkeologiska undersökningen på Sankt Olofsholm 2013*. Arendus rapport 2014:7.

Carlsson, D., Björk, N. och Hillberg, J. 2014b. *Hellvi, S:t Olofsholm*. Arendus rapport 2014:37.

Cornell, H. 1918. En medeltida anteckningsbok från Stöde. *Norrländsk hembygdsforskning* 1918, 97-111.

Dep – deposition.

Fridh, S. 2014. Mynt 1150-1699 i lösfynd och hopade fynd från Gotland. *Myntstudier* 2014:1, 1-39.

GF – Gotlands fornsal (nu Gotlands museum), Visby.

Hallström, S. 1936. Medeltida kyrkoränskap från Dalsland. Några anteckningar om Bolstads äldsta kyrkobok. *Hembygden* 1936, 5-20.

Jonsson, K. 2017. The earliest coinage on Gotland and in the Baltic countries. *Proceedings of the XVI international Numismatic Congress* (red. Maria Caccamo Caltabiano). Taormina 2015. Roma-Messina 2017, 1128-1132.

Klackenberg, H. 1989. Kyrkfynden och med-

eltidsforskningen. *LLt. Festskrift till Lars O. Lagerqvist* (red. U. Ehrensvärd, N.-U. Fornander och K. Jonsson). Numismatiska Meddelanden XXXVII, 209-219.

Klackenberg, H. 1992. *Moneta nostra. Monetarisering i medeltidens Sverige*. Lund 1992.

Klüssendorf, N. 1993. "Gelt, so in Klingsack gefalt". Das evangelische Kirchenopfer der Frühneuzeit im Lichte des Opferstocks von Rohr (Thüringen). *Mitteldeutsche Forschungen* 110.

LL – Lagerqvist, L.O. 1970. *Svenska mynt under vikingatid och medeltid (ca 995-1521) samt gotländska mynt (ca 1140-1565)*. Stockholm 1970.

Moesgaard, J.C., Hilberg, V. och Schimmer, M. Mønter fra Slesvigs blomstringstid. *Nationalmuseets Arbejdsmark* 2016, 183-195.

Myrberg, N. 2008. *Ett eget värde. Gotlands tidigaste myntning ca 1140-1220*. Stockholm 2008.

Noréen, E. 1925. Ur Visnums äldsta kyrkbok. *Kyrkohistorisk årsskrift*. årg. 25 (1925), 315-321.

Olsen, O. 1958. Kirkegulvet som arkeologisk arbejdsmark. *Nationalmuseets Arbejdsmark* 1958.

Pernler, S.-E. 1987. Die Patrozinien gotländischer Kirchen. Visby-Colloquium des Hansischen Geschichtsvereins 15 – 18 Juni 1984 (red. Klaus Friedland). Köln 1987, 107.

Petersson (Malmer), M. 1948. S:t Jörgen i Åhus. *Meddelanden från Lunds Universitets Historiska Museum* 1948, 191-257.

Roosval, J. *Medeltida konst i Gotlands fornsal*. Stockholm 1928.

Rydbeck, M. 1963. "Kollektavla", *Kulturhistoriskt lexikon för Nordisk medeltid: från vikingatid till reformationstid*. Svensk redaktör John Granlund. Malmö 1963.

Samzelius, J. L:son (utgivare) 1946. *Kumla kyrkas räkenskapsbok 1421 - 1590 med inledande studier*. Närke. Studier över landskapets natur och odling: IV. Uppsala 1946.

SHM – Statens historiska museum (nu Historiska museet), Stockholm.

SvK 31 *Sveriges kyrkor. Konsthistoriskt inventarium. Gotland. Band I. Häfte 3. Bro ting*. Efraim Lundmark. Stockholm 1929.

SvK 33 *Sve Sveriges kyrkor. Konsthistoriskt inventarium. Gotland. Band I. Häfte 4. Endre ting*. Efraim Lundmark. Stockholm 1931.

SvK 42 *Sveriges kyrkor. Konsthistoriskt inventarium. Gotland. Band II. Rute setting*. Johnny Roosval (red.). Stockholm 1935.

SvK 54 *Sveriges kyrkor. Konsthistoriskt inventarium. Gotland. Band III. Hejde setting*. Johnny Roosval (red.). Stockholm 1942.

SvK 61 *Sveriges kyrkor. Konsthistoriskt inventarium. Gotland. Band IV. Halvband 1. Kyrkor i Lina ting*. Utarbetat av Johnny Roosval. Stockholm 1947.

SvK 66 *Sveriges kyrkor. Konsthistoriskt inventarium. Gotland. Band IV. Häfte 2. Halla ting. Norra delen*. Utarbetat av Johnny Roosval. Stockholm 1952.

SvK 68 *Sveriges kyrkor. Konsthistoriskt inventarium. Gotland. Band IV. Häfte 2. Halla ting. Södra delen*. Utarbetat av Johnny Roosval. Stockholm 1952.

SvK 84 *Sveriges kyrkor. Konsthistoriskt inventarium. Gotland. Band IV. Häfte 4. Kräklinge ting. Nordvästra delen*. Utarbetat av Johnny Roosval och Erland Lagerlöf. Stockholm 1959.

SvK 97 *Sveriges kyrkor. Konsthistoriskt inventarium. Gotland. Band IV. Häfte 5. Östergarn, Gammelgarn och Ardre samt Gunfriauns kapell*. Johnny Roosval och Erland Lagerlöf. Stockholm 1963.

SvK 105 *Sveriges kyrkor. Konsthistoriskt inventarium. Gotland. Band V. Häfte 1. Lye och Etelhem*. Erland Lagerlöf. Stockholm 1965.

SvK 115 *Sveriges kyrkor. Konsthistoriskt inventarium. Burs kyrka. Burs ting. Gotland. Band VI:1. Erland Lagerlöf och Bengt Stolt*. Stockholm 1967.

SvK 118 *Sveriges kyrkor. Konsthistoriskt inventarium. Alskogs kyrka. Garde ting. Gotland. Band V:2. Erland Lagerlöf*. Stockholm 1968.

SvK 131 *Sveriges kyrkor. Konsthistoriskt inventarium. Hemse kyrka. Hemse ting. Gotland. Band VI:3. Erland Lagerlöf och Bengt Stolt*. Stockholm 1969.

SvK 145 *Sveriges kyrkor. Konsthistoriskt inventarium. Garde kyrka. Garde ting. Gotland. Band V:3. Erland Lagerlöf*. Stockholm 1972.

SvK 150 *Sveriges kyrkor. Konsthistoriskt inventarium. Rone kyrka. Hemse ting. Gotland. Band VI:5. Erland Lagerlöf och Bengt Stolt*. Stockholm 1973.

SvK 156 *Sveriges kyrkor. Konsthistoriskt inventarium. Eke kyrka. Hemse ting. Gotland. Band VI:6. Erland Lagerlöf och Bengt Stolt*. Stockholm 1974.

SvK 172 *Sveriges kyrkor. Konsthistoriskt inventarium. Lojsta kyrka. Fardhems ting. Gotland. Band VII:1. Erland Lagerlöf och Bengt Stolt*. Stockholm 1977.

SvK 186 *Sveriges kyrkor. Konsthistoriskt inventarium. Linde kyrka. Fardhems ting. Gotland. Band VII:2. Erland Lagerlöf*. Stockholm 1981.

SvK 215 *Sveriges kyrkor. Konsthistoriskt inventarium. Silte kyrka. Hablinge ting. Gotland. Band VIII:3. Mats Bergman*. Stockholm 1992.

SvK 220 *Sveriges kyrkor. Konsthistoriskt inventarium. Levide kyrka. Fardhems ting. Gotland. Band VII:4. Erland Lagerlöf och Bengt Stolt*. Stockholm 1996

SvK 226 *Sveriges kyrkor. Konsthistoriskt inventarium. Grötlingbo kyrka. Grötlinge ting. Gotland. Band IX:2. Bengt Stolt*. Stockholm 2001.

Ullén, M. 1982. Helgonkult, altaren och prydnader i Kumla kyrka under senmedeltiden. *Kumlabygden* V, 99-148.

Wentzel, H. 1938. *Bedel. Reallexikon zur deutschen Kunstgeschichte*. Band II, 167-172.

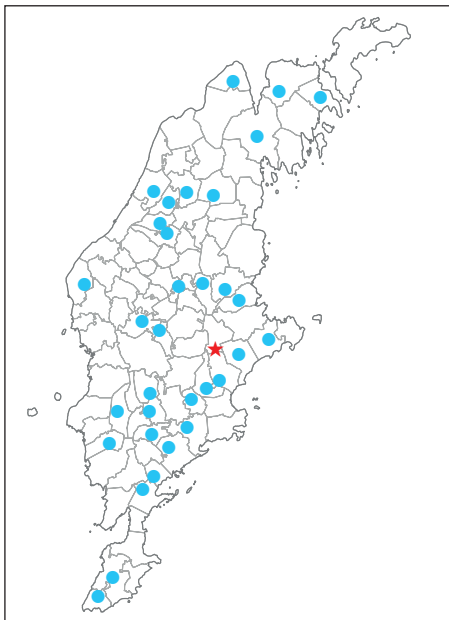

Fig. 21. Stjärnan markerar Ala kyrka.

Fig. 22. Ala kyrka från norr.

Ala

Kyrkan

En träkyrka har sannolikt uppförts på platsen, men den har inte lämnat några kända spår efter sig. Stenkyrkans äldsta kor med en absid uppfördes vid 1100-talets mitt. Långhuset byggdes ca 1180 och tornet ca 1240. Koret byggdes därefter om ca 1250 och då tillkom även sakristian.

Dopfunten är från omkring 1250 och triumfkrucifixet är från 1200-talets senare del.

Myntfynd

Inga myntfynd är kända från kyrkan.

Fig. 23. Ala GF B928

Ala GF B928

Mycket välbevarad kollekttavla med gavel med gotiskt listverk som utmynnar i två fialer flankerande en krönlist med tre bladornament. På ytan finns spår av kredering och polykromi i guldgult. Mot gaveln är en skulpturgrupp med två tronande manliga helgon fäst. Den ena mannen är krönt och håller en bok i handen. Hans fotsida klädnad är målad i en brungul nyans. Den andra handen har ursprungligen greppat ett numera förlorat attribut. Även det andra helgonet saknar sitt attribut och bär en bok i den andra handen. Hans klädnad är målad i grönt och gulbrunt. Gaveln på tronen som de sitter på är målad i en gulvit nyans med svart dekor.

Datering: 1300-tal

Material: ek

Längd: 32,5 cm

Bredd: 14,5 cm

Höjd: 34,5 cm

Litteratur: SvK 84

Förvaras: Gotlands museum, Visby

Fig. 24. Ala GF B929

Ala GF B929

Kollekttavla med gavel i gotisk stil med profilerade listverk med skurna bladornament. Ett profilsågat listverk som avslutas i en fial är bevarat på den ena sidan. Det är högst troligt att gaveln ursprungligen kröntes av en korsblomma. Mot gaveln är fäst en skulptur av en stående man vars fötter och högra hand saknas. Han bär en klädnad med mantel med knappar och har hatt på huvudet, i famnen bär han en bok. Troligt är att det rör sig om en avbildning av en evangelist eller en apostel. Kredering och rester av polykromi i gult, grönt och två olika röda nyanser.

Datering: 1400-tal

Material: ek

Längd: 29 cm

Bredd: 17 cm

Höjd: 26 cm

Litteratur: SvK 84

Förvaras: Gotlands museum, Visby

Alskog

Kyrkan

Den äldsta kyrkan var troligen av trä, varav en ekbjälke i tornet kan vara en rest av. Bygget av den romanska stenkyrka inledades med långhuset under 1200-talets första fjärdedel. Koret hade troligen an absid. Tornet uppfördes under 1200-talets andra fjärdedel. Omkring 1300 revs det äldre koret och ersattes av ett stort gotiskt kor. Till den äldsta kyrkan hörde en bevarad dopfunt samt ett triumfkrucifix. Ett planerat ombygge av långhuset genomfördes aldrig och kyrkan fick ett för flera gotländska kyrkor märkligt utseende med ett litet långhus och ett betydligt större kor. Byggnadsmaterial från det gamla koret användes när sakristian byggdes.

Befolkningsökningen gjorde att det vid mitten av 1800-talet fanns planer från prästerskapets sida på att bygga om långhuset. Det förkastades emellertid av församlingen och bygget kom aldrig till stånd.

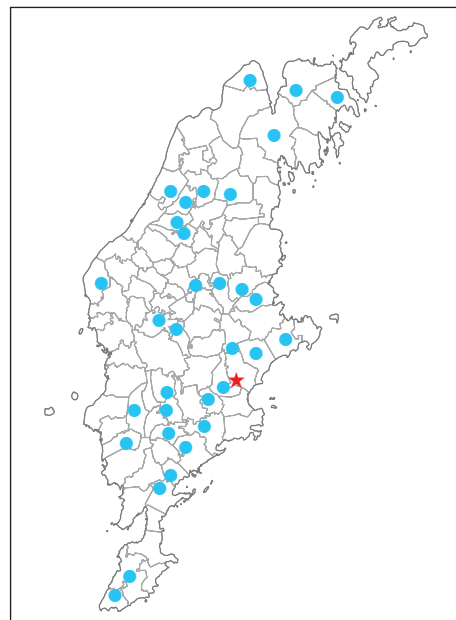

Fig. 25. Stjärnan markerar Alskogs kyrka.

Myntfynd

Kyrkan restaurerades 1964-1965, men inga arkeologiska undersökningar genomfördes då. Det enda kända myntfyndet är en medeltida gote som hittades i kyrkan 1965 i samband med en restaurering (GF C 19527).

Fig. 26. Alskogs kyrka från söder.

Fig. 27. Kollekttavla 1.

Kollekttavla 1

Rektangulär med två fack, varav det främre har sneddade hörn och en täckplatta. Rester av färg; svart, rött och gult samt figurmålning på täckplattan.

Datering: 1400-tal

Material: ek

Längd: 15 cm

Bredd: 8 cm

Höjd: 3 cm

Litteratur: SvK 118

Förvaras: Alskogs kyrka

Fig. 28. Alskog GF Dep1269

Alskog GF Dep1269

Kollekttavla där enbart bricka, täckplatta och skulptur är bevarad. Skulpturen visar en framställning av Olav den helige sittande på en tron med odjurshuvuden och en ihopkrupen underliggare med mänskligt ansikte under sina fötter. Kungahelgonet har en krona med korsformade spetsar. Håret är arrangerat i en för höggotiken typisk frisyr med kort lugg och hår som samlats i varsin lock på båda sidor om huvudet. I ena handen håller han ett riksäpple och den andra grepar om ett nu förlorat attribut som bör ha varit en yxa. Dräkten är avsnörd med ett bälte i midjan. Polykromi i rött, grönt, svart, brunt och skärt samt förgyllning. Brickan är inte nämnd i SvK.

Datering: 1400-tal

Material: ek

Längd: ej registrerad

Bredd: 16 cm

Höjd: 31 cm (28 cm exkl. brickan)

Litteratur: SvK 118

Förvaras: Gotlands museum, Visby

Fig. 29. Alskog GF Dep1270

Alskog GF Dep1270

Kollekttavla med gavel med tornliknande sidor samt genombrutet krön med krenele-ringar. Skulptur av madonnan och barnet sittande på en tröstol med svängda sidor. Maria har barnet på sitt vänstra knä och håller ett svärd identifierat föremål vars övre del saknas i handen. Hennes dräkt är målad i rött och grönt. Jesusbarnet som är klätt i en gyllene kjortel håller ett äpple i ena handen och med den andra vidrör han sin mors haka. Bevarade rester av kredering och polykromi i rött, grönt, skärt, gult samt förgyllning.

Datering: 1400-tal

Material: ek

Längd: 23 cm

Bredd: 15 cm

Höjd: 24 cm

Litteratur: SvK 118

Förvaras: Gotlands museum, Visby

Anga

Kyrkan

Ett brandlager kan vara ett spår av en träkyrka som då har brunnit ner ca 1200. Koret med absid och långhuset uppfördes under första hälften av 1200-talet. Tornet tillkom omkring 1250.

Ett triumfkrucifix från ca 1200 kan ha hört till den äldre träkyrkan eller den första stenkyrkan. Dopfunten är från 1200-talets senare hälft. Det finns ett penningsskrin, troligen från 1400-talet.

Myntfynd

Av de totalt 113 mynt som hittades i kyrka 1946 är 110 medeltida (SHM 23622). Det äldsta är tidigastpräglat ca 1225.

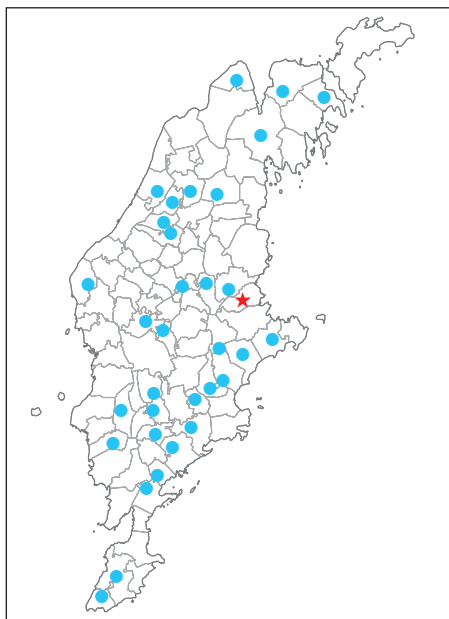

Fig. 30. Stjärnan markerar Anga kyrka.

Fig. 31. Anga kyrka från söder.

Fig. 32. Kollekttavla 1.

Kollekttavla 1

Rektangulär bricka. Den främre delen har skråkant och avfasade hörn. Brickan har rester av färg i svart på gulvit botten, men den bakre delen är omålad. Täckplatta saknas. Brickans sidokanter har rester av röd och grön färg på krederad grund. Skaftet är 10,5 cm långt och fyrsidigt. Undersidan är trären.

Datering: medeltid

Material: trä

Längd: 29 cm

Bredd: 13,5 cm

Höjd: 2 cm

Litteratur: SvK 84

Förvaras: Anga kyrka

Fig. 33. Kollekttavla 2.

Kollekttavla 2

Rektangulär bricka med skråkant. Färgrester av svart, ljusrött och brunt. Skaft saknas, men plugghål finns.

Datering: 1400-tal?

Material: trä

Längd: 22 cm

Bredd: 13,5 cm

Höjd: 2 cm

Litteratur: SvK 118

Förvaras: Anga kyrka

Aldre

Kyrkan

I samband med en restaurering 1900-1902 genomfördes en utgrävning då man påträffades rester av en grundmur som har tolkats som en syll till en träkyrka. Samtidigt dokumenterades grundmurar till en äldsta kyrka i sten som bestod av ett långhus och kor uppfört under slutet av 1100-talet. Ett torn tillkom omkring 1200. Ett nytt kor och långhus uppfördes under 1200-talets andra fjärdedel. Dopfunten dateras till 1200-talets första hälft.

Grundrester till en fyrkantig kastal eller förrådsbyggnad finns en bit från kyrkan. Den har relativt tunna väggar och är därför troligen av relativt sent datum (högmedeltid?).

Myntfynd

Vid den arkeologiska undersökningen i kyrkan 1900 påträffades totalt 3 mynt, varav alla var medeltida (SHM 11118). Det äldsta är från 1200- eller 1300 talet.

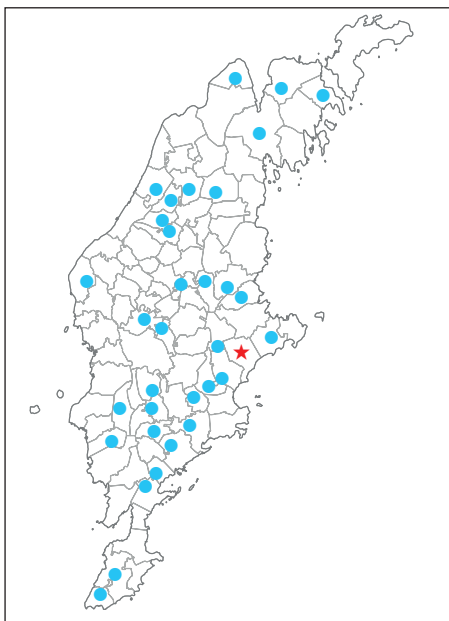

Fig. 34. Stjärnan markerar Aldre kyrka.

Fig. 35. Aldre kyrka från sydväst.

Fig. 36. GF Dep 98

GF Dep 98

Kollekttavla med senare grön bemålning. Rektangulär bricka med bakre täckplatta. Bakstycke i form av gavel med korsblomma och krabbor, flankerat av fialer. Två hål visar fäste för nu förlorad skulptur. Enkelt handtag.

Datering: medeltid

Material: ek

Längd: 29 cm

Bredd: 14,6 cm

Höjd: 28 cm

Litteratur: SvK 97

Förvaras: Gotlands museum, Visby

Fig. 37. GF Dep 99

GF Dep 99

Kollekttavla med senare grön bemålning och med rester av äldre röd färg. Bricka med främre avfasade hörn. Gavel med krabbor och en skadad korsblomma, flankerat av fialer. Ett hål visar fäste för nu förlorad skulptur. Enkelt rundat handtag.

Datering: medeltid

Material: ek

Längd: 30 cm

Bredd: 14,1 cm

Höjd: 32,3 cm

Litteratur: SvK 97

Förvaras: Gotlands museum, Visby

Bro

Kyrkan

Den ursprungliga kyrkan var säkerligen av trä även om inga spår har hittats. Först om en utgrävning skulle genomföras vore det möjligt att resterna av den skulle kunna hittas. Den äldsta stenkyrkan med långhus med absidkor uppfördes vid 1100-talets mitt. Tornet tillkom på 1190-talet. Nuvarande kor och sakristia byggdes på 1230-talet.

Dopfunten är från 1100-talets senare del. Triumfkrucifixet dateras till 1100-talets mitt.

Myntfynd

Vid en arkeologisk undersökning 2001 hittade 1.092 mynt varav 1.067 var medeltida. Det äldsta myntet kan tidigast ha präglats ca 1225. Av de medeltida mynten utgjorde W-brakteater 1.003 ex.

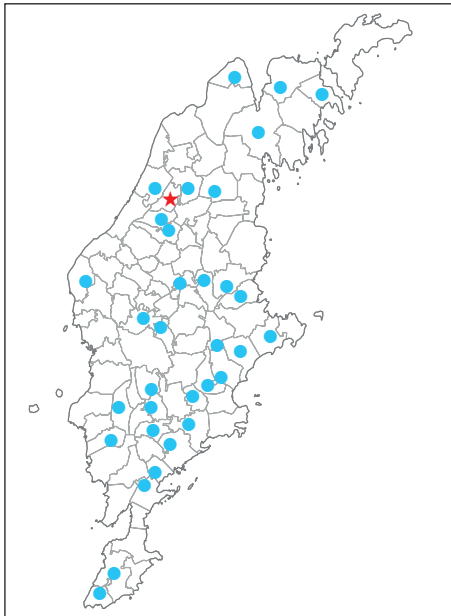

Fig. 38. Stjärnan markerar Bro kyrka.

Kollekttavla 1

Omålade bricka med rundad framkant. Bakre täckplatta med främre kant i form av tre inåtvända bågar.

Datering: ca 1220-1260 (Roosval 1928, 75)

Material: ek

Längd: 17,7 cm

Bredd: 12,9 cm

Höjd: 2,5 cm

Litteratur: SvK 31

Förvaras: Bro kyrka

Fig. 39. Bro kyrka från söder.

Fig. 40. Kollekttavla 1

Kollekttavla 2

Del av kollekttavla bestående av bemålat gavelformat ryggstycke. Nedtill finns urtag och hål för att fästa en nu förlorad bricka. På framkantens resp. sidor finns en list fästad som upptill slutar i en filial. Krönet är gavelformat med utanpåliggande, smal list med krabbor. Krönets mitt har hål för en nu förlorad dekoration. Gavelns framsida målad i gult, med gröna prickar omgärdade av spaljéformat mönster i svart. Upptill, under gavelkrönet, en målad gloria i gul-grönt med svart konturering. På baksidan spår av vit färg. Gaveln har två hål för att fästa en nu förlorad skulptur. I SvK beskrivs skulpturen som ett frontalt stående helgon i fotsida klädnad, i höger hand hållande en bok, den vänstra handen saknas och med bemålning i guld, grönt, svart samt med blekröd karnation.

Datering: omkring 1400

Material: ek, lister av furu

Längd: ej registrerad

Bredd: 15 cm

Höjd: 29 cm

Litteratur: SvK 31

Förvaras: Bro kyrka

Fig. 41. Kollekttavla 2

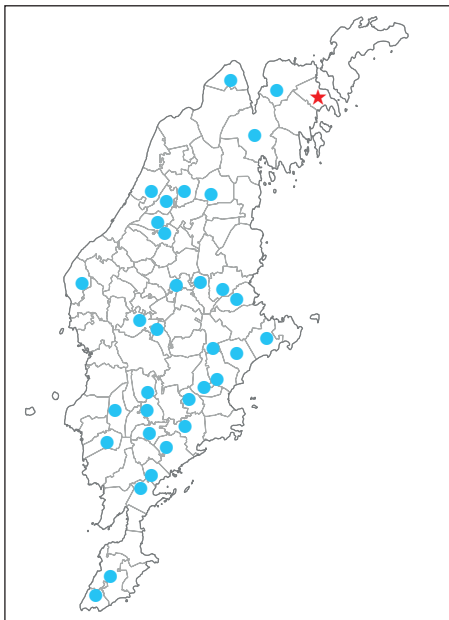

Fig. 42. Stjärnan markerar Bunge kyrka.

Bunge

Kyrkan

Den äldsta kyrka på platsen var troligen av trä. Taxuslistans årtal 1169 kan avse den äldsta stenkyrkans kor och långhus. Tornet var troligen klart 1221. Nytt kor och långhus uppfördes ca 1270-1285.

Myntfynd

Kyrkan restaurerades 1916-1918 och 1971-1972. Vid det senare tillfället hittades 3.124 mynt varav ca 3.100 var medeltida (SHM dnr 5635/76). Det äldsta myntet kan tidigast varapräglat ca 1225.

Fig. 43. Bunge kyrka från nordväst.

Fig. 44. Bunge SHM 4252:5.

Bunge SHM 4252:5

Kollekttavlan var i två delar och sammanfogades på SHM 1938. Hög gavel som genom flera fästhål och kvarsittande dymlingar bär spår av en nu förlorad skulptur och ett gotiskt ramverk. Av ramverket återstår endast ett fragment av den krönande korsblomman. Av polykromin återstår endast rester av kredering samt fragment av en ranka i rödbruna toner. Trekantigt avslutat framsparti.

Datering: 1300-1400-tal

Material: ek

Längd: 35 cm

Bredd: 16 cm

Höjd: 34 cm

Litteratur: SvK 42

Förvaras: Historiska museet, Stockholm

Burs

Kyrkan

Långhuset är uppfört under 1200-talets första hälft och tornet byggdes vid mitten av 1200-talet. Koret byggdes om och utvidgades kraftigt under 1300-talets andra fjärdedel. Sakristian uppfördes under senmedeltiden. Triumfkrucifixet är från 1300-talets början. Dopfunten är sen, tillverkad 1683.

Den äldsta kyrkan var sannolikt av trä, men spår i form av byggnadsdetaljer eller inredning saknas.

Myntfynd

Kyrkan restaurerades 1923-1925 under ledning av Alfred Edle och då genomfördes även en arkeologisk undersökning (SHM 22931).

Rapport från grävningen saknas emellertid. De sammanlagt 3.103 mynt som hittades är uppdelade på nio avdelningar med sammanlagt 21 underrubriker. De avser sannolikt olika grävningsytor. Antalet medeltida mynt är 3.029. De äldsta mynten är tidigast präglade ca 1225.

Fig. 45. Burs kyrka från söder.

Kollekttavla 1

Kollekttavla vars framkant är tresidig med snidade krabbor längs med ytterkanten, krönande korsblomma. Bricka med täckplatta, urholkning i form av trepassformad spetsbåge. Bakkanten rak, handtag saknas. På undersidan spår av röd färg.

Datering: medeltid

Material: ek

Längd: 27 cm

Bredd: 15 cm

Höjd: 2,7 cm

Litteratur: SvK 115

Förvaras: Burs kyrka

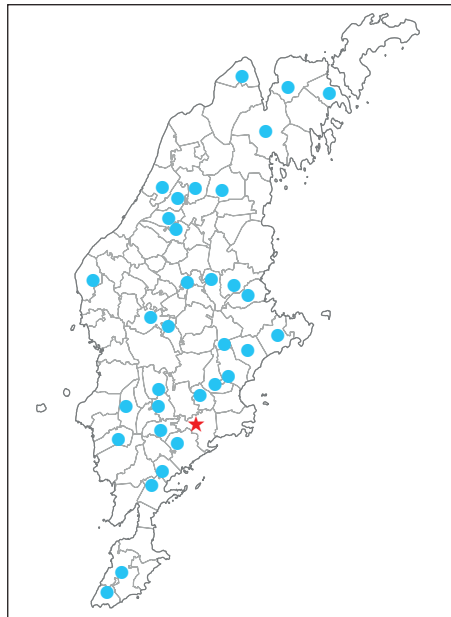

Fig. 46. Stjärnan markerar Burs kyrka.

Fig. 47. Kollekttavla 1.

Fig. 48. Kollekttavla 2.

Kollekttavla 2

Kollekttavla med rundad framkanten och rak bakkanten. Handtag saknas. Brickans bakre del har avfasade kanter som visar platsen för en nu försvunnen täckplatta. Röda färgrester och spår av trolig kredering.

Datering: medeltid

Material: ek

Längd: 16,5 cm

Bredd: 10,5 cm

Höjd: 2,5 cm

Litteratur: SvK 115

Förvaras: Burs kyrka

Eke

Kyrkan

Kyrkan restaurerades 1916 av Nils Pettersson. I samband därmed hittades rester av en stavkyrka som troligen uppförts omkring 1100. Stenkyrkans långhus och kor kan dateras till 1200-talets första hälft. Tornet tillkom vid 1200-talets slut. Till stavkyrkans tid hör ett gravmonument i sandsten från 1100-talets senare hälft.

Myntfynd

Ingen arkeologisk undersökning har genomförts i kyrkan och inga myntfynd är heller kända.

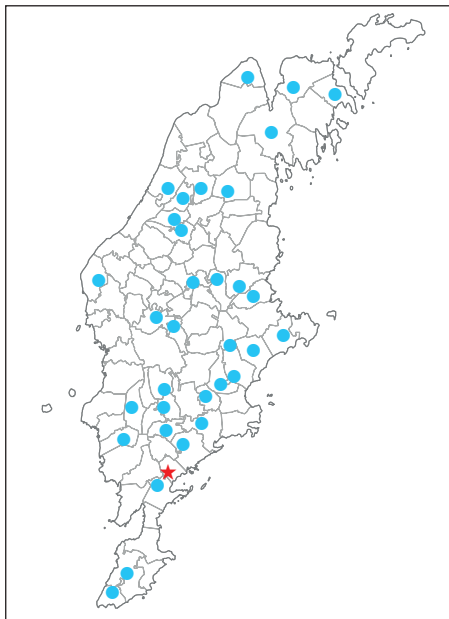

Fig. 49. Stjärnan markerar Eke kyrka.

Fig. 50. Eke kyrka från sydost.

Fig. 51. Kollekttavla.

Kollekttavla

Rektangulär urgröpt bricka. Bakkanten har ett djupare urgröpt fack under täckplattan. Färgspår av rött och gult på krederingsgrund.

Datering: senmedeltid

Material: ek

Längd: 20 cm

Bredd: 16 cm

Höjd: ej registrerad

Litteratur: SvK 156

Förvaras: Eke kyrka

Endre

Kyrkan

Till en äldsta kyrka i trä hör en dopfunt från 1100-talets första hälft. Av den äldsta stenkyrkan uppfördes ett långhus omkring 1150 och tornet några decennier senare. Långhuset utvidgades på 1290-talet då även koret byggdes om. Triumfkrucifixet är från slutet av 1200-talet.

Myntfynd

Vid en utgrävning 1915 hittades 111 mynt varav 107 är medeltida. De äldsta mynten kan vara från 1200-talets slut eller 1300-talets början.

Fig. 52. Endre kyrka från sydväst.

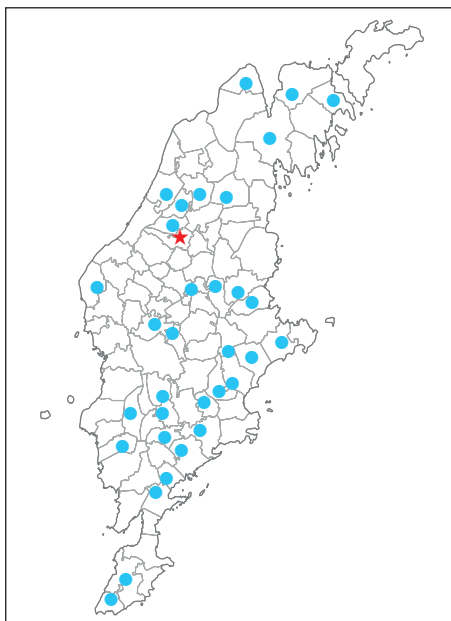

Fig. 53. Stjärnan markerar Endre kyrka.

Endre GF B901

Kollekttavla i trä med snidad bild av ett krönt helgon sittande på tronstol. Troligen jungfru Maria då ett hål vid skulpturens knä antyder att ett nu förlorat Jesusbarn kan ha varit placerat i hennes knä. Hög gavel i gotisk stil krönt av korsblomma omgiven av krabbor. Ursprungligen två fialer, varav den ena numera saknas. Rester av originalpolykromi i rött, vitt och blått, samt spår av förgyllning. Trekantigt avslutat framparti.

Datering: 1200-tal

Material: ek

Längd: 26 cm

Bredd: 16,5 cm

Höjd: 35 cm

Litteratur: SvK 33

Förvaras: Gotlands museum, Visby

Fig. 54. Endre GF B901

Fig. 55. Baksidan.

Fig. 56. Närbild.

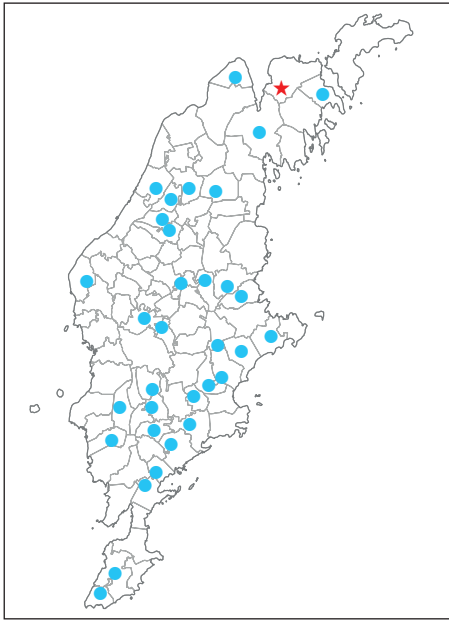

Fig. 57. Stjärnan markerar Fleringe kyrka.

Fig. 58. Fleringe kyrka från söder.

Fleringe

Kyrkan

Den äldsta kyrkan måste ha varit av trä. Av den äldsta stenkyrkan stod långhuset och koret klart under 1200-talets andra fjärdedel. Tornet tillkom på 1260-talet.

Myntfynd

Inga arkeologiska utgrävningar har gjorts i kyrkan och inga myntfynd är heller kända.

Fig. 59. Kollekttavlan sedd framifrån.

Fig. 60. Kollekttavlan sedd från sidan.

Fleringe VIII:3

Kollekttavla med trepassformat avslut och hög gotisk gavel kantad med krabbor och avslutad av kraftig korsblomma. Rester av grön och röd polykromi på gavel och bricka. Tronande skulptur av Johannes Döparen som håller ett fat med sitt avhuggna huvud i knät. Röda färgspår i dräktens veckbildning samt svart färgfragment på helgonets skor.

Datering: 1300-tal

Material: ek, furu

Längd: 26,5

Bredd: 12,5 cm

Höjd: 44 cm

Litteratur: SvK 42

Förvaras: Fleringe kyrka

Gammelgarn

Kyrkan

Det äldsta långhuset och ett kor i sten uppfördes under 1200-talets andra fjärdedel. När ett nytt långhus, kor och sakristia uppfördes under 1300-talets andra fjärdedel, behöll man den västra delen av det äldre långhuset som ett torn. Kyrkan restaurerades 1956-1958.

En fyrkantig kastal i sten uppfördes nära kyrkan under 1100-talets slut.

Myntfynd

I samband med kyrkans restaurering 1956-1958 gjordes en arkeologisk utgrävning och då hittades 559 mynt. varav 503 är medeltida (GF C 10111). Det äldsta myntet kan tidigast vara präglat ca 1225.

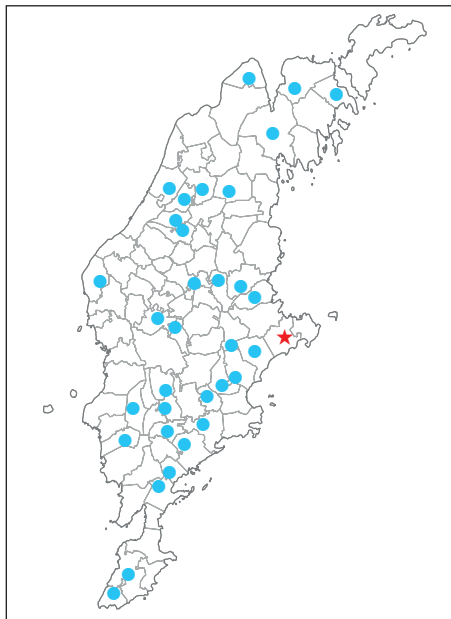

Fig. 62. Stjärnan markerar Gammelgarns kyrka.

Fig. 61. Gammelgarns kyrka från söder.

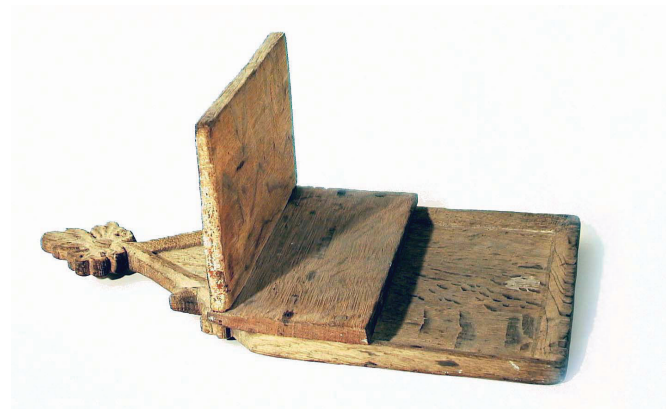

Fig. 63. Kollekttavlan sedd framifrån.

Fig. 64. Kollekttavlan sedd bakifrån.

Kollekttavla

Rektangulär bricka som baktill har ett triangulärt avslut med krabbor och korsblomma och som samtidigt är ett handtag. Mitt på undersidan två rektangulära urtagningar med spikhål, i urtagningarna ses spår av utskurna linjer i ett rutnät. Brickan har ursprungligen utgjort gavel till en äldre kollekttavla. Rak täckplatta som är pluggad och spikad. Rektangulär gavel med ristade cirkelrosetter. Gavelns ena kortsidas kant har spår av röd färg. Gaveln är fäst med en handsmidd spik från undersidan genom de nedre krabborna.

Datering: medeltid

Material: ek

Längd: 36 cm

Bredd: 19 cm

Höjd: 14,5 cm

Litteratur: SvK 97

Förvaras: Gotlands museum, Visby

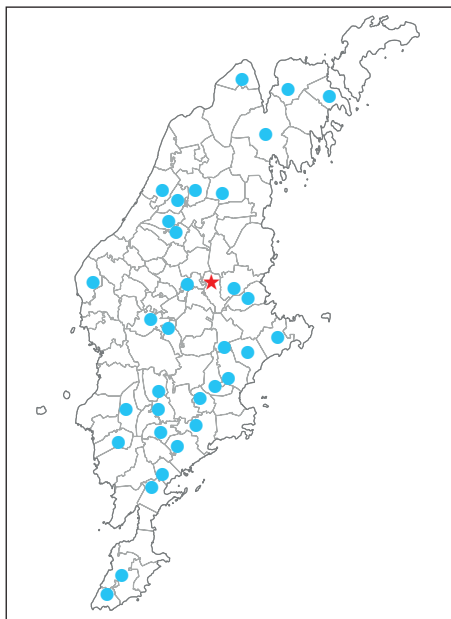

Fig. 65. Stjärnan markerar Ganthem kyrka.

Ganthem

Kyrkan

Den äldsta kyrkan måste ha varit av trä och kan med ledning av dopfunten (Hegwaldr) dateras till ca 1100.

Koret med absid i sten uppfördes omkring 1180, långhuset tillkom ca 1210 och tornet var klart på 1230-talet. Triumfkrucifixet tillkom omkring 1210.

Myntfynd

Inga arkeologiska utgrävningar har gjorts i kyrkan och inga myntfynd är heller kända.

Fig. 66. Ganthems kyrka från sydost.

Fig. 67. Kollektavlans gavel.

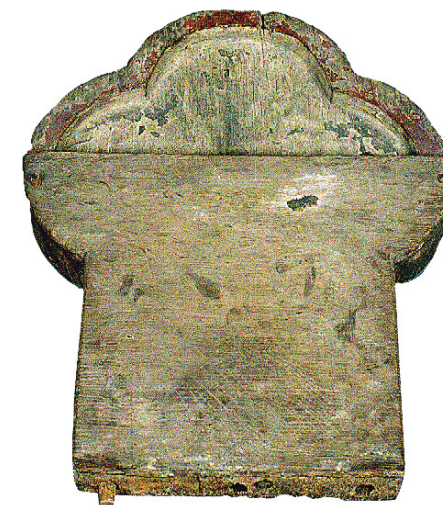

Fig. 68. Kollektavlans bricka.

GF Dep 244

Kollekttavla som nu är i två delar; bricka och gavel. Bricka i form av trepass med täckplatta som döljer två tredjedelar. Trären med färgrester och tappar i bakre kanten för fastsättning i gaveln. Gavel med krabbor och flankerande fialer och krönt av korsblomma. Delvis bevarad målning i guld, rött grönt och svart på framsidan. På baksidan finns en målad lilja i rött på grön botten. Urtag för handtag, hål nedtill för fastsättning i brickan. Fialerna är skadade.

Datering: 1300-talets början

Material: ek

Längd: 29 cm (bricka)

Bredd: 21 cm (bricka), 14,5 cm (gavel)

Höjd: 42,5 cm

Litteratur: SvK 66

Förvaras: Gotlands museum, Visby

Garde

Kyrkan

Kyrkan restaurerades 1963-1968 då en begränsad arkeologisk utgrävning genomfördes av Gustafv Trotzig. I långhuset påträffades då sammanlagt sju stolphål som sannolikt hört till en träkyrka. Men inga delar av den är bevarade.

Kyrkan i sten har ett långhus och torn vars nedre del uppfördes vid 1100-talets mitt. Tornet förhöjdes vid 1200-tals mitt. Under 1300-talets andra fjärdedel byggdes koret om till ett betydligt större gotiskt kor. Den planerade ombyggnaden av långhuset blev aldrig genomförd. Kyrkan har ett triumfkrucifix från ca 1200 och en dopfunt från 1100-talets senare hälft.

Myntfynd

Den äldsta stenkyrkan hade ett ursprungligt golv av kalkstenshällar, som var lagt på ett sandlager. Det gjorde att mynt som tappades på golvet lätt kunde återfinnas. De kulturlager som fanns över detta golv var redan bortagna utan närmare undersökning (muntlig information från Gustaf Trotzig), när den arkeologiska undersökningen under det romanska golvet gjordes. Detta förklarar varför inga myntfynd finns dokumenterade i samband med restaureringen.

Fig. 69. Garde kyrka från söder.

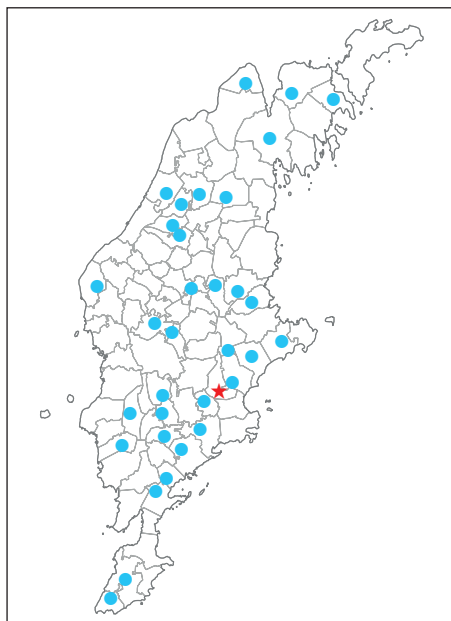

Fig. 70. Stjärnan markerar Garde kyrka.

Fig. 71. Garde 1.

Garde 1

Bricka med rundad främre del. Spår av figurmålning på täckplatta.

Datering: senmedeltid

Material: ek

Längd: 17 cm

Bredd: 10 cm

Höjd: ej registrerad

Litteratur: SvK 145

Förvaras: Garde kyrka

Fig. 72. Garde 2.

Garde 2

Kollekttavla i trä med skulptur av manligt helgon med bok i handen sittande på tronstol. Vänsterhanden har hållit ett nu förlorat attribut. Raksluten och delvis genombruten gavel med krenelerat krön. Delvis välbevarad polykromi i rött och svart.

Datering: senmedeltid

Material: ek m.m.

Längd: 28 cm

Bredd: 12,5 cm

Höjd: 25 cm

Litteratur: SvK 145

Förvaras: Garde kyrka

Grötlingbo

Kyrkan

Vid 1100-talets slut byggdes en stenkyrka varav grundmurar hittades 1956 under nuvarande långhus och kor. Rester av långhuset, ett smalare kor och möjligen en absid kunde då dokumenteras.

Det ännu kvarstående tornet uppfördes under tidigt 1200-tal. Ett nytt långhus och kor uppfördes sedan vid mitten av 1300-talet. Reliefer från en äldre stenkyrka murades då in i den nya fasaden. Några spår av denna äldre stenkyrka har inte kunnat beläggas, men har säkerligen funnits.

Myntfynd

I samband med kyrkans restaurering 1956-1957 av Evald Gustafsson las golvet i långhuset om. Då påträffades sammanlagt 1.097 mynt varav 1.064 var medeltida (SHM 25740).

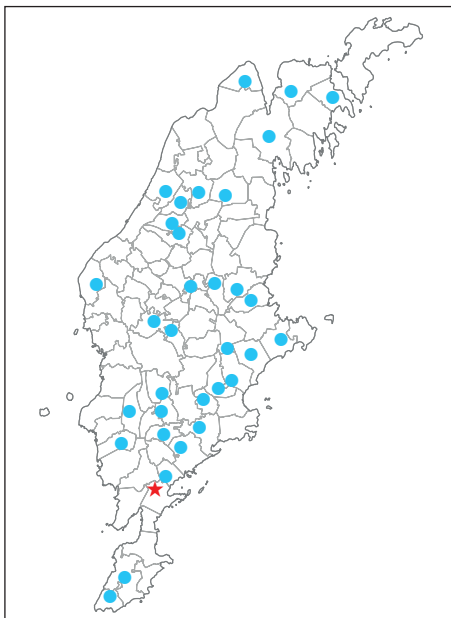

Fig. 73. Stjärnan markerar Grötlingbo kyrka.

Fig. 74. Grötlingbo kyrka från söder.

Grötlingbo SHM 25740:1

Skulptur i ek som troligen suttit på en nu förlorad kollekttavla. Antagandet styrks av baksidans två fästhål och ett urtag där handtaget en gång suttit. Den platta baksidan tyder på att skulpturen varit fäst mot gaveln som av dateringen att döma, ca 1300-1350, bör ha varit utförd i gotisk stil.

Skulpturen saknar attribut och föreställer troligen en apostel. Den visar en skäggig man stående i kontrapost som samlar sin veckrika klädnad med vänstra handen. Högra sidans axel och arm saknas.

Spår av röd polykromi på skulpturens högra nederdel, men i övrigt helt träen.

Datering: ca 1300-1350

Material: ek

Längd: ej registrerad

Bredd: ej registrerad

Höjd: 18,7 cm

Litteratur: SvK 226

Förvaras: Historiska museet, Stockholm

Fig. 75. Grötlingbo SHM 25740:1

Guldrupe

Kyrkan

Den äldsta kyrkan var av trä och två plankor är bevarade. En kyrka i sten inleddes med ett kor som byggdes ca 1160 och till den tiden hör även en dopfunt från mitten av 1100-talet (Byzantios). Långhuset har uppförts omkring 1170-1180. Tornet uppfördes omkring 1210. Ett nytt kor byggdes omkring 1250 och samtidigt byggdes sakristian.

Myntfynd

Vid en mycket begränsad undersökning 1964 hittades tre W-brakteater från 1400-talet (GF C 19938).

Fig. 77. Guldrupe kyrka från öster.

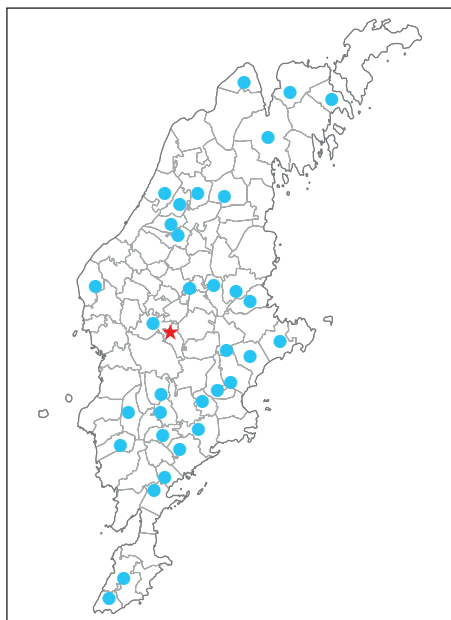

Fig. 76. Stjärnan markerar Guldrupe kyrka.

GF Dep 221

Kollekttavla med ljusbrunt målad bricka med avfasade främre hörn. Bakre delen med täckplatta. Gavel med rund röd korsblomma och runda vita krabbor. Fialer på sidorna med röda runda avslutningar upptill. Gaveln med senare grön bemålning på framsidan och röd på baksidan. Spår av äldre målning. Enkelt rundat handtag skuret i samma stycke som bakstycket.

Datering: medeltid

Material: ek

Längd: 30 cm

Bredd: 13,3 cm

Höjd: 29,2 cm

Litteratur: SvK 68

Förvaras: Gotlands museum, Visby

Fig. 78. GF Dep 221.

Fig. 79. Baksidan.

Hall

Kyrkan

Den äldsta kyrka måste ha varit av trä och till den hör ett triumfkrucifix från omkring 1100 och en madonnaskulptur från 1100-talets andra hälft. Kor och långhus i sten uppfördes tidigast ca 1235-1240 och senast ca 1250. Tornet byggs tidigast ca 1260.

Myntfynd

Vid kyrkans restaurering 1956 hittades sammanlagt 145 mynt varav 127 var medeltida (SHM 25751). De äldsta mynten är tidigast präglade ca 1225.

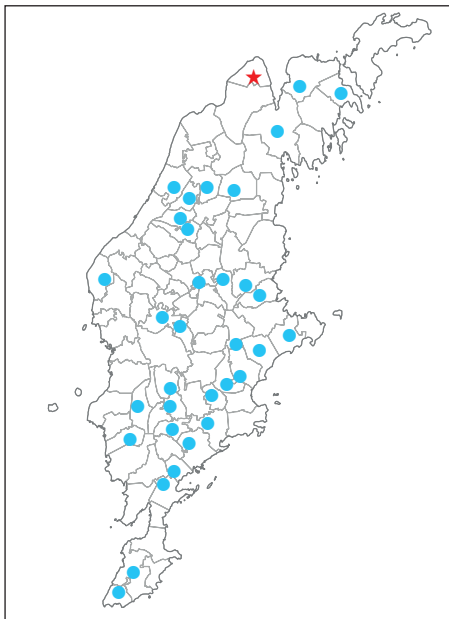

Fig. 81. Stjärnan markerar Halls kyrka.

Fig. 80. Halls kyrka från norr.

Fig. 82. GF C959

Hall 80 GF C959

Skulptur från kollektavla föreställande en tronande biskop. På baksidan av skulpturen finns två fästhål (jämför skulptur från Grötingbo) som indikerar att den varit fäst mot en gavelplatta. Figuren är mycket eroderad och skadad i ytan och underarmarna saknas. Klädnaden är veckrik och på huvudet bär biskopen en låg mitra. Fragment av kredering och polykromi.

Datering: ca 1335-1370

Material: trä

Längd: 7

Bredd: 9 cm

Höjd: 29 cm

Litteratur: SvK 42

Förvaras: Gotlands museum, Visby

Halla

Kyrkan

Den äldsta kyrkan måste ha varit av trä och kanske uppförd i början av 1100-talet, då dopfunten gjordes. Långhuset stod färdigt omkring 1200. Tornet tillkom omkring 1225. Ett nytt kor och en sakristia byggdes omkring 1270.

Dopfunten dateras till omkring 1120 (Hegwaldr).

Myntfynd

Inga arkeologiska utgrävningar har gjorts i kyrkan och inga myntfynd är heller kända.

Fig. 83. Halla kyrka från söder.

GF Dep 213

Kollekttavla, rektangulär bricka, baktill med täckplatta. Spår av rödbrun färg på krederingen på utsidan, svarta färgfragment i brickans botten.

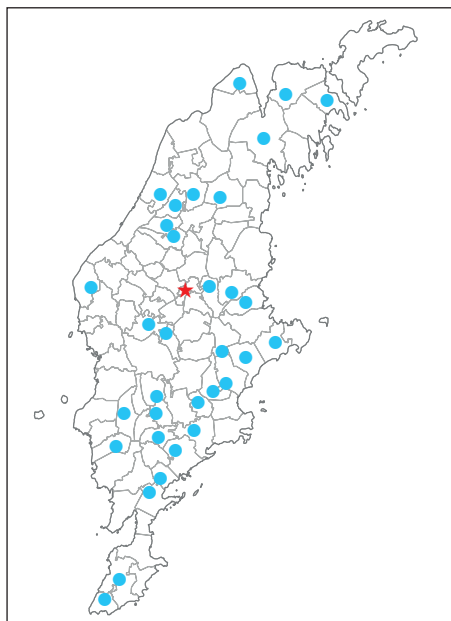

Fig. 84. Stjärnan markerar Halla kyrka.

Fig. 85. GF Dep 213

Datering: medeltid (eller senare)

Material: ek

Längd: 20 cm

Bredd: 13, 8 cm

Höjd: 2,8 cm

Litteratur: SvK 66

Förvaras: Gotlands museum, Visby

GF Dep 214

Kollekttavla, rektangulär bricka, baktill med täckplatta. Spår av gulröda färgfragment.

Datering: medeltid (eller senare?)

Material: ek

Längd: 19,5 cm

Bredd: 13,9 cm

Höjd: 2,9 cm

Litteratur: SkV 66

Förvaras: Gotlands museum, Visby

Fig. 86. GF Dep 214.

Fig. 87. Kollekttavla 3.

Kollekttavla 3

Kollekttavla med bricka med trifolieformad främre del och bakre del med täckplatta. Plattan har en genomgående skåra för en nu försvunnen gavel samt framför skåran en mångsidig svag fördjupning med plugg i mitten för sockel till nu försvunnen statyett. Spår av kredering och färg.

Datering: 1300-tal?

Material: ek

Längd: 32 cm

Bredd: 16,5 cm

Höjd: ej registrerad

Litteratur: SvK

Förvaras: Halla kyrka

Hejdeby

Kyrkan

Den äldsta kyrkan var sannolikt av trä, men inga spår av den kan påvisas. Stenkyrkans kor med absid byggdes senast omkring 1200. Långhuset tillkom troligen under 1200-talets andra fjärdedel. Tornet byggdes mot slutet av 1200-talet. Triumfkrucifixet är från ca 1200. Dopfunten är sannolikt från 1250-talet.

Myntfynd

Vid en undersökning 1966 hittades 101 mynt varav 96 är medeltida (SHM 19931). De äldsta kan vara från 1200-talets slut eller 1300-talets början.

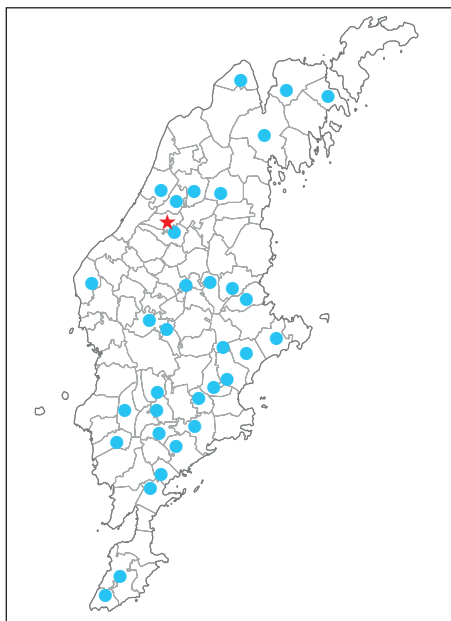

Fig. 89. Stjärnan markerar Hejdeby kyrka.

Fig. 88. Hejdeby kyrka från sydost.

Hejdeby GF B907

Kollekttavla i trä där fästhål på gaveln antyder att en nu försvunnen figur en gång funnits här. Gaveln har ursprungligen varit försedd med gotiska fialer av vilka två återstår i fragmentariskt skick. Trekantigt avslutat framsparti. Fragment av kredering och polykromi.

Datering: medeltid

Material: ek

Längd: 25 cm

Bredd: 13,5 cm

Höjd: 29,5 cm

Litteratur: SvK 33

Förvaras: Gotlands museum, Visby

Fig. 90. Hejdeby GF B907.

Fig. 91. Baksidan.

Hejnum

Kyrkan

Den äldsta stenkyrkans kor och långhus tillkom under 1100-talets tredje fjärdedel. Tornet tillkom troligen ca 1190. Ett nytt långhus uppfördes på 1230-talet och ett nytt kor ca 1250. Triumfkrucifixets äldsta del dateras till ca 1210.

Myntfynd

Inga arkeologiska utgrävningar har gjorts i kyrkan och inga myntfynd är heller kända.

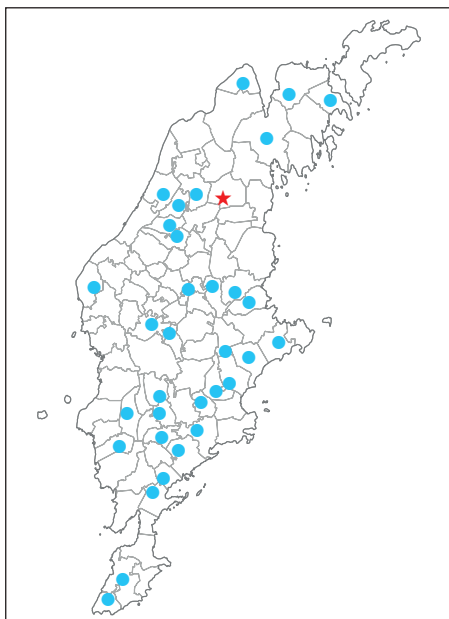

Fig. 93. Stjärnan markerar Hejnums kyrka.

Fig. 92. Hejnums kyrka från söder.

Fig. 94. Kollekttavla.

Hejnum

Kollekttavla med snidat diakonhelgon sittande på en tronstol med fotplatta. Underarmar och händer samt övre delen av huvudbonaden saknas. Gavel med gotiskt ramverk i trepassform där enbart en fial och krabba återstår. Rester av röd, blå och svart polykromi samt spår av förgyllning i skulptur och gavel. Röd polykromi i brickan.

Datering: 1300-tal

Material: trä

Längd: 27 cm

Bredd: 17 cm

Höjd: 30 cm

Litteratur: SvK 42

Förvaras: Hejnums kyrka

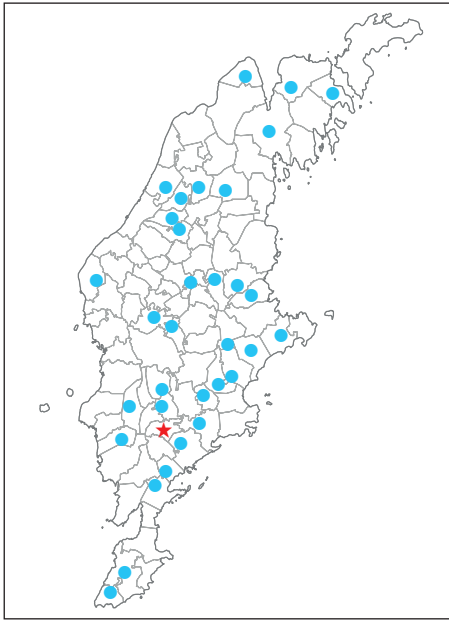

Fig. 95. Stjärnan markerar Hemse kyrka.

Hemse

Kyrkan

När kyrkan genomgick en restaurering 1896 påträffades lämningar av en äldre stavkyrka. Den dateras numera till tidigast ca 1100. Stenkyrkans äldsta del är koret, påbörjat vid 1100-talets slut. Långhuset dateras till 1200-talets första hälft, varefter tornet byggdes vid 1200-talets mitt.

Triumfkrucifixet dateras till 1100-talets slut. Dopfunten har en fot från 1100-talets senare del.

Myntfynd

Under kyrkans golv hittades 1896 totalt 347 mynt varav 340 var medeltida (SHM 10291). De äldsta mynten är tidigast från ca 1225 eller ca 1245.

Fig. 96. Hemse kyrka från sydost.

Fig. 97. GF B838.

Hemse GF B838

Kollekttavla med spetsig gavel som med största sannolikhet har haft ett nu försvunnet gotiskt listverk. På ytan finns rester av vit polykromi. Mot gaveln är en skulpterad sittande biskop fäst. Han sitter på en bänk målad i vitt med svartmålade, rundbågiga öppningar. Skulpturen saknar sina underarmar och den draperade dräkten är målad i vitt, rött och blekgrönt. Mitran bär spår av polykromi.

Datering: 1400-tal

Material: ek

Längd: 32 cm

Bredd: 15 cm

Höjd: 27,5 cm

Litteratur: SvK 131

Förvaras: Gotlands museum, Visby

Levide

Kyrkan

Enligt en tradition ska en äldre kyrka ha legat på en annan plats. Den platsen ligger på sockengränsen till Gerum, men skulle i så fall kunna tolkas som att en ursprunglig socken senare har delats i två. Någon grävning har inte företagits på denna plats, men en utgrävning i samband med kyrkans restaurering 1956-1957 i koret visade inga spår av en äldre kyrka, men begravingar hade här förstört lagren. Den äldsta stenkyrkans kor med absid uppfördes omkring 1200. Långhuset tillkom samtidigt eller något senare. Tornet tillkom senast vid mitten av 1200-talet. En dopfunts-fot dateras till 1100-talet (Byzantios).

Myntfynd

I samband med restaureringen hittades 30 mynt varav 29 är medeltida (SHM 25922). De äldsta är sannolikt från mitten av 1300-talet.

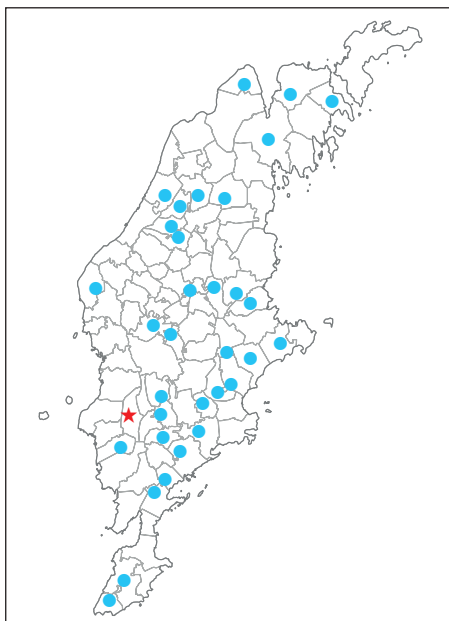

Fig. 99. Stjärnan markerar Levide kyrka.

Fig. 98. Levide kyrka från nordost.

Fig. 100. Kollekttavla 1.

Kollekttavla 1

Kollekttavla i trä. Rektangulär bricka, nedsänkt, med handtag skuret i ett stycke. Spetsig framkant. På ovansidan urtagningar och hål där täckplatta och utsmyckning varit fäst (vilket saknas).

Datering: medeltid (eller senare?)

Material: ek

Längd: 35 cm

Bredd: 14,5 cm

Höjd: 2,5 cm

Litteratur: SvK 220

Förvaras: Levide kyrka

Fig. 101. Kollekttavla 2.

Kollekttavla 2

Kollekttavla, i trä. Rektangulär bricka, nedsänkt, med handtag skuret i ett stycke.

Datering: medeltid (eller senare?)

Material: ek

Längd: 27,5 cm

Bredd: 11 cm

Höjd: 2,5 cm

Litteratur: SvK 220

Förvaras: Levide kyrka

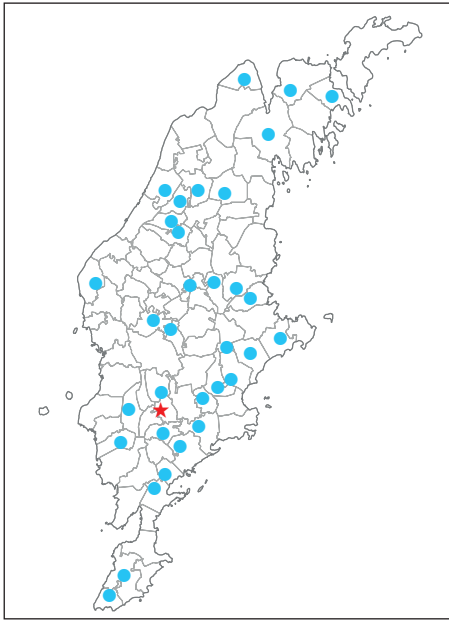

Fig. 102. Stjärnan markerar Linde kyrka.

Linde

Kyrkan

En stavkyrka har sannolikt varit den äldsta kyrkan och eventuellt kan trä från den ha återanvänts i långhuset trädörrar. Den äldsta delen av stenkyrkan är koret med absid från omkring 1200. Långhuset tillkom under 1200-talets andra fjärdedel och tornet vid 1200-talets mitt.

Myntfynd

Kyrkan restaurerades 1951-1952 och i samband med det lades golvet i långhuset och koret om. Vid den arkeologiska undersökningen då, ledd av Greta Arwidsson, påträffades 80 mynt varav 75 var medeltida (GF C10112 och SHM 11967).

Fig. 103. Linde kyrka från sydost.

Fig. 104. SHM 23002.

SHM 23002

Bricka med lätt konkava sidor och tresidig framkant. Bakkanten är rak med stående triangulär figursågad gavel. Gavelns figursågning är troligen gjord senare. Brickans bakre del har nedfalsade kanter för täckplatta, vilken saknas. Spår av grön färg. Skaftet är mångkantigt med spetsig avslutning.

Datering: medeltid, men omarbetad senare.

Material: ek

Längd: 31 cm

Bredd: ej registrerad

Höjd: 13,5 cm

Litteratur: SvK 186

Förvaras: Historiska museet, Stockholm

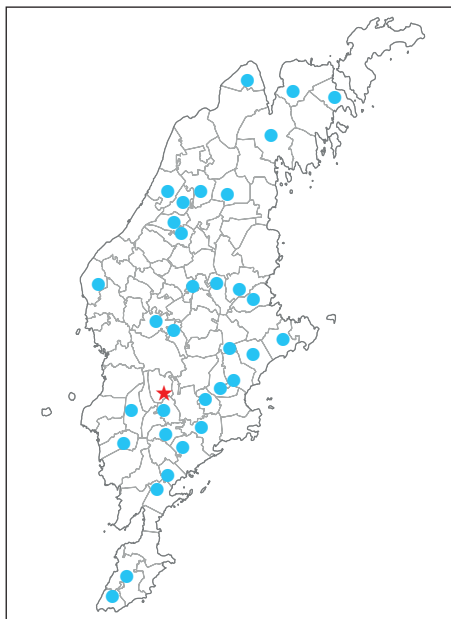

Fig. 105. Stjärnan markerar Lojsta kyrka.

Fig. 106. Lojsta kyrka från söder.

Lojsta

Kyrkan

Några rester av en (stav)kyrka i trä finns inmurade i tornet liksom två bjälkar som finns inmurade i den västra delen av långhuset. En utgrävning 1957 av Gunnar Svahnström påvisade inga rester av en stavkyrka, men utgrävningen var begränsad till koret och begravningar har förstört lagren.

Den första kyrkan i sten byggdes först under 1200-talets andra fjärdedel då kor och långhus tillkom i stort sett samtidigt. Glasmålningar i koret dateras till den tiden. Tornet tillkom omkring 1300. Dopfunten är från 1100-talets senare del och triumfkrucifixet dateras till omkring 1200.

Myntfynd

Vid en begränsad undersökning 1957 hittades tre mynt varav alla var medeltida (GF C 10048). Det äldsta är tidigast präglat ca 1225.

Fyra kollekttavlor.

Fyra stycken kollekttavlor bestående av en täckt bricka med fragmentariskt bevarat måleri i rött, blått, gulbrunt, svart och förgyllning samt rester av kredering. På två av tavlorna är målningsresterna omöjliga att tolka, medan det på de två övriga i alla fall går att urskilja delar av motiven. Den bäst bevarade har en bröstbild av en välsignande biskop på brickans botten och ornamentik med drakslingsor på täckbricka. Den andra tavlans måleri på brickan är utplånat, medan man på täckbrickan kan urskilja fragment av bladslingsor och drakhuvuden. Troligen från 1300-talets första hälft.

Fig. 107. Fyra kollekttavlor.

Datering: 1300-talets mitt

Material: ek

Längd: 20,3 cm

Bredd: 12,5 cm

Höjd: ej registrerade

Litteratur: SvK 172

Förvaras: Lojsta kyrka

Lokrume

Kyrkan

För en äldsta kyrka i trä talar en dopfunt från ca 1150. En absidkyrka i sten var klar ca 1200. Nytt kor troligen färdigt ca 1240. Nytt långhus uppfördes ca 1260. Långhuset förlängdes och ett torn stod troligen klart 1277.

Myntfynd

Vid en undersökning 1903 hittades 1142 mynt, alla medeltida (SHM 12012). De äldsta är sannolikt inte äldre än 1400-talet.

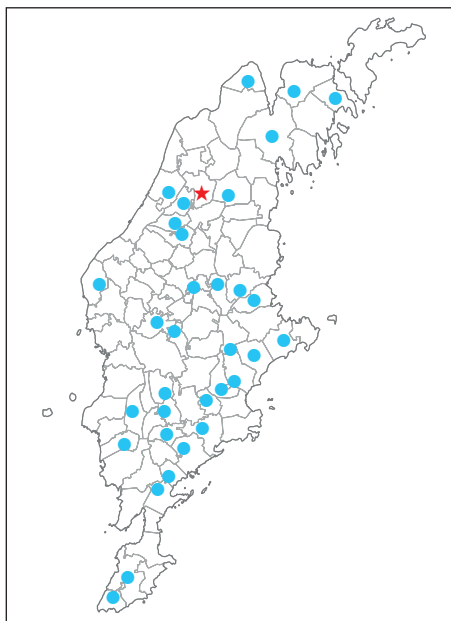

Fig. 109. Stjärnan markerar Lokrume kyrka.

Fig. 108. Lokrume kyrka från norr.

Fig. 110. Kollekttavla 1.

Kollekttavla 1

Kollekttavla med spår av medeltida målning. Brickan är framtill trifolieformad och baktill rektangulär med en täckplatta. Skaftet är av sent datum.

Datering: medeltid

Material: björk

Längd: 11 cm (20.5 cm med handtaget)

Bredd: 15,5 cm

Höjd: 2,5 cm

Litteratur: SvK 31

Förvaras: Lokrume kyrka

Fig. 111. Kollekttavla 2.

Kollekttavla 2

Kollekttavla med framtill trifolieformad bricka, baktill rektangulär med täckplatta av sent datum. FyrSIDIGT skaft, i ett stycke med brickan.

Datering: medeltid

Material: björk

Längd: 32,5 cm

Bredd: 18 cm

Höjd: 2,7 cm

Litteratur: SvK 31

Förvaras: Lokrume kyrka

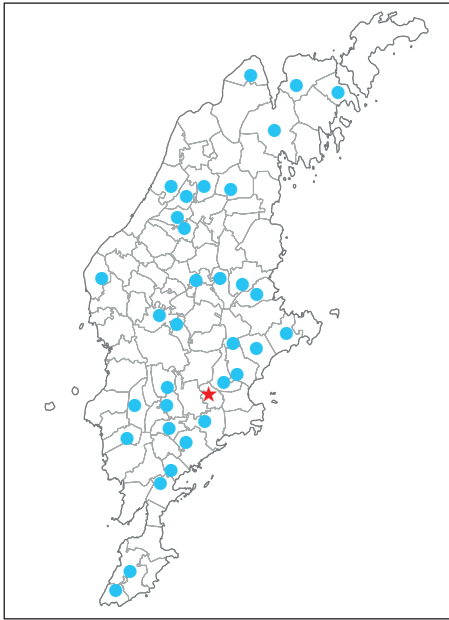

Fig. 112. Stjärnan markerar Lye kyrka.

Lye

Kyrkan

Den äldsta kyrkan kan ha varit av trä. Ett kor och långhus i sten uppfördes under 1100-talets sista fjärdedel. Tornet tillkom under första hälften av 1200-talet. Ett nytt kor och en sakristia byggdes under 1300-talets andra fjärdedel.

En relikkista i sten från 1100-talet är troligen utförd av Sigraf.

Myntfynd

Vid en reparation 1840 hittades 101 mynt varav 96 var medeltida (SHM 912). De äldsta mynten var sannolikt från 1300- eller 1400-talen. Från kyrkans restaureringar 1891 resp. 1954-1955 finns inga uppgifter om myntfynd.

Fig. 113. Lye kyrka från söder.

Fig. 114. Lye GFB836.

Lye GFB836

Kollekttavla med gotiskt krön med delvis avbrutna fialer. Krönet smyckat med två krabbor på vardera sidan och krönt av en korsblomma. Mot gaveln står en skulptur av ett skäggigt helgon med halvlångt lockigt hår placerad på en fotplatta. Underarmarna saknas. Han bär halvlång klädnad och mantel och bakom hans huvud är glorian markerad i gaveln. På både skulptur och gavel finns spår av kredering och gul och grön polykromi. Även rester av nu oxiderad försilvring kan anas.

Datering: medeltid

Material: ek

Längd: 30 cm

Bredd: 14,5 cm

Höjd: 31 cm

Litteratur: SvK 105

Förvaras: Gotlands museum, Visby

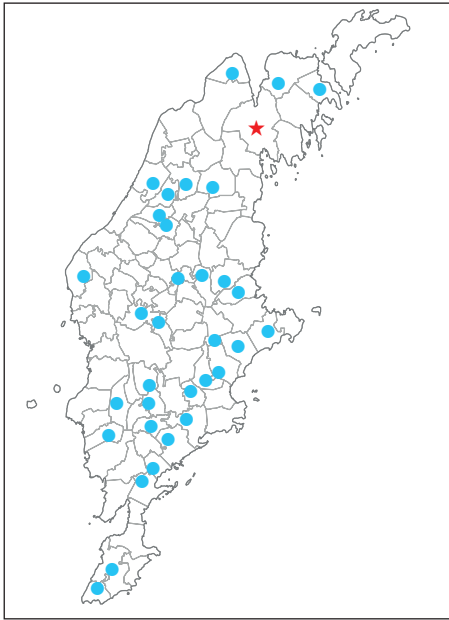

Fig. 115. Stjärnan markerar Lärbro kyrka.

Lärbro

Kyrkan

Den äldsta stenkyrkans kor och långhus byggdes under senare delen av 1100-talet. Ett torn uppfördes i början av 1200-talet. Nytt kor samt en sakristia byggdes i början omkring 1260. Ett nytt långhus tillkom ca 1270-1280. Ett nytt torn byggdes, nederdelen ca 1330, övre delen ca 1350.

Myntfynd

I samband med kyrkans restaurering 1952-1955 hittades fem mynt varav fyra var medeltida (GF C 10214). Det äldsta var tidigastpräglat ca 1225.

Fig. 116. Lärbro kyrka från söder.

Fig. 117. Kollekttavlan.

Kollekttavla

Kollekttavla, ett par varav en saknas. Bakre delen av brickan är täckt av en täckplatta med skuren dekor i form av ett kryss, spår av färg; krysset vitt med röda konturer samt otydligt ristade/målade symboler eller bokstäver på kanten. Brickans främre del med halvrunda ursågningar och två hål på kanten längst fram. Spår av ådermönster i rött.

Datering: 1200-1400-tal

Material: furu

Längd: 22,7 cm

Bredd: 16,7 cm

Höjd: 2,5 cm

Litteratur: SvK 112

Förvaras: Lärbro kyrka

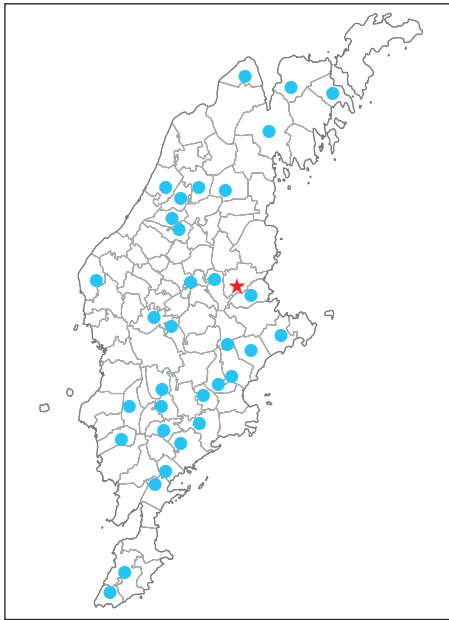

Fig. 118. Stjärnan markerar Norrlanda kyrka.

Fig. 119. Norrlanda kyrka från sydväst.

Norrlanda

Kyrkan

Den äldsta kyrkan var sannolikt av trä. Den äldsta stenkyrkans kor uppfördes omkring 1140, långhus och kor byggdes troligen under senare delen av 1200-talet. Ett nytt långhus byggdes omkring 1330. Tornet byggdes omkring 1200 och påbyggdes ca 1260. Dopfuntens fot är från ca 1170.

Myntfynd

Inga arkeologiska utgrävningar har gjorts i kyrkan och inga myntfynd är heller kända.

GF Dep C2195, H

Bricka som framtill är trepassformad i avsatser, baktill med täckplatta.

Datering: ca 1220-1260

Material: ek

Längd: 16,8 cm

Bredd: 8,4 cm

Höjd: 3,1 cm

Litteratur: SvK 61

Förvaras: Gotlands museum, Visby

Fig. 120. GF Dep C2195.

Rone

Kyrkan

Den nuvarande kyrkans långhus, kor, sakristia samt tornets nedre del är uppförda fr.o.m. 1200-talets andra hälft med början i koret. Tornet påbyggdes vid 1300-talets mitt. Rester efter en äldre romansk stenkyrka begränsas till reliefer och några sockelstenar som bevarats i den nuvarande kyrkan. Till denna kyrka hör en dopfunt från 1100-talets slut. Den allra äldsta kyrkan har säkerligen bestått av en träkyrka.

Myntfynd

I samband med kyrkans restaureringar 1913-1915 och 1955 har inga myntfynd rapporterats. Däremot har en murare 1918 skänkt ett mynt till Gotlands Fornsal 1918 med uppgift att det hade påträffats under golvet (GF C 4141). Det är därmed sannolikt att det hittats i samband med restaureringen 1913-1915. Myntet ska vara tyskt från Mecklenburg-Schwerin, greve Heinrich III 1503-1552 och präglat i Grevesmühlen.

Fig. 121. Rone kyrka från nordost.

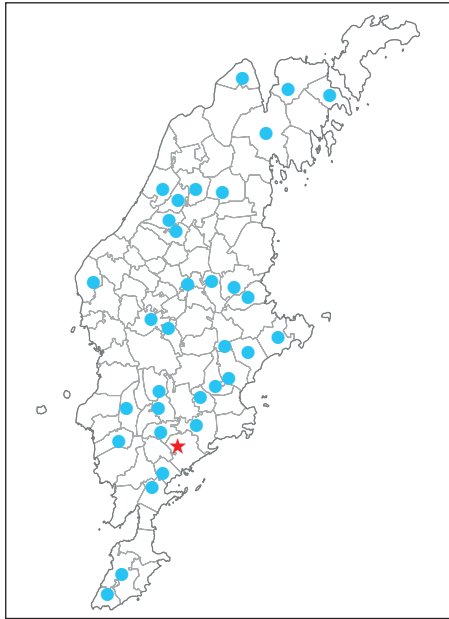

Fig. 122. Stjärnan markerar Rone kyrka.

Kollekttavla 1

Kollekttavla, delvis målad. Främre delen trepassformad, bakre delen med täckplatta med målning i flera färger. Profilerade sidor. Rundat handtag.

Datering: medeltid

Material: ek

Längd: 33,5 cm

Bredd: 14,5 cm

Höjd: 4,5 cm

Litteratur: SvK 150

Förvaras: Rone kyrka

Fig. 123. Kollekttavla 1

Fig. 124. Kollekttavla 2

Kollekttavla 2

Kollekttavla, delvis målad. Främre delen rundad, bakre delen med täckplatta med delvis bevarad målning i flera färger. Profilerade sidor. Rundat handtag.

Datering: medeltid

Material: ek

Längd: 28 cm

Bredd: 14 cm

Höjd: 4,8 cm

Litteratur: SvK 150

Förvaras: Rone kyrka

Silte

Kyrkan

I samband med kyrkans restaurering kunde en mycket välbevarad grund till en stavkyrka grävas ut i långhuset 1972. Stavkyrkan är svår att datera, men har antagits tillhöra de yngsta på Gotland, men från gravar finns vikingatida mynt. Dopfunten är från ca 1200, vilket stämmer med Strelows uppgift 1204, men hans dateringar är ofta ifrågasatta. De tre vikingatida mynt som har hittats i gravar väster om kyrkan dateras till 977-1025, ca 997-1003 samt ca 1029-1035. De betyder att gravplatsen är betydligt äldre än stavkyrkan, vilket skulle kunna antyda en ännu äldre kyrka än stavkyrkan.

Något före 1200-talets mitt byggdes ett kor i sten. Därefter byggdes långhuset i sten följt av tornet vid 1200-talets slut.

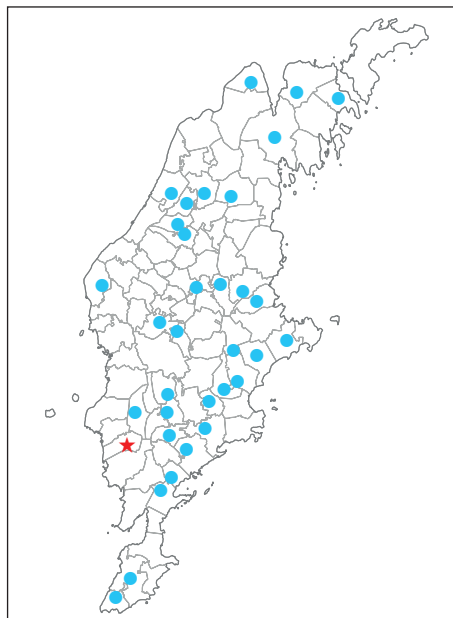

Fig. 125. Stjärnan markerar Silte kyrka.

Myntfynd

År 1902 hittades 188 mynt varav alla utom 2 var medeltida (SHM 12480). Vid utgrävningen 1972 hittades totalt 2.009 mynt varav 3 är vikingatida (977-1035) och 1.991 är medeltida.

Ytterligare ca 200 mynt ska ha hittats 1997. De äldsta medeltida mynten är tidigast präglade ca 1225.

Fig. 126. Silte kyrka från öster.

GF Dep43

Kollekttavla med hög gotisk gavel med målad framställning. Listerna är skurna i ett stycke med gaveln och avslutas i en fial på vänstra sidan medan den högra saknas. I mitten en krönlist med rullade krabbor och en fragmentariskt bevarad korsblomma.

Den mycket välbevarade målade framställningen visar Sankt Mikael's strid med draken mot en dovt grön bakgrund. Kollektavlan har daterats till 1400-talet. Målningen kan dock stilistiskt dateras till 1300-talet, men med starkt arkaiserande inslag.

Sankt Mikael's klädnad går i rött och grönt med skor i brunrött. Vingar, gloria, spjut, sköld och drake går i gult med röda inslag och svart teckning samt förgyllning.

Fig. 127. GF Dep43

Fig. 128. GF Dep44

Datering: 1300-tal

Material: ek

Längd: ej registrerad

Bredd: 15 cm

Höjd: 32 cm

Litteratur: SvK 215

Förvaras: Gotlands Museum

GF Dep44

Kollekttavla som vid okänd tidpunkt arbetats om genom att gaveln sågats av och den nedre delen har monterats i vinkel till överdelen för att ersätta en förlorad bricka. Gavelns krön är trubbigt utformat och flankeras av knoppkrönta fialer av vilka den ena saknas. På krönet är krabbor och korsblomma målade i brunt, gult, svart och vitt. Under krönet en spetsbågig nisch med en målad kalvariegrupp med den korsfäste Jesus omgiven av Maria och Johannes evangelisten.

Datering: 1300-tal

Material: ek

Längd: ej registrerad

Bredd: 15,5 cm

Höjd: 22,5 cm

Litteratur: SvK 215

Förvaras: Gotlands museum, Visby

Sundre

Kyrkan

Vid en restaurering 1979 hittades en bit av en planka med rester av färg (GF C 11443). Den antyder att den äldsta kyrkan på platsen var av trä. Under första hälften av 1200-talet byggdes det nuvarande långhuset och koret i sten. Tornet tillkom sannolikt vid mitten av 1200-talet.

I närheten av kyrkan finns en rund kastal från 1100-talets senare del.

Myntfynd

Från restaureringar av kyrkan 1931 och 1979-1980 har inga myntfynd rapporterats. En brakteat som hittats i en brunn i koret sänktes 1970 till Gotlands Fornsal (GF C 11574). Den är präglad i Norge ca 1355-1363.

Ca 30 mynt (huvudsakligen W-brakteater) som hittats 1970 under golvet i tornrummet skänktes 1982 till Fornsalen (GF C 11573).

Fig. 130. Sundre kyrka från söder.

Kollekttavla 1

Rektangulär skuren bricka med kantlist, framkantens ovansida med skuren sick-sack-dekor i relief, bakre delen med täcklock. Skuret, kort skaft med knopp. Enkel dekor på sidorna samt på undersidan, målad i rött och svart.

Datering: medeltid?

Material: trä

Längd: 32,5 cm

Bredd: 14 cm

Höjd: ej registrerad

Litteratur: Lagerlöf och Svahnström 1991, 236-239

Förvaras: Sundre kyrka

Fig. 131. Kollekttavla 1.

Fig. 132. Kollekttavla 2.

Kollekttavla 2

Rektangulär bricka, baktill med urtag för nu försvunnet täcklock. Kantlisten med fasad insida.

Datering: medeltid?

Material: trä

Längd: 22,5 cm

Bredd: 12,5 cm

Höjd: ej registrerad

Litteratur: Lagerlöf och Svahnström 1991, 236-239

Förvaras: Sundre kyrka

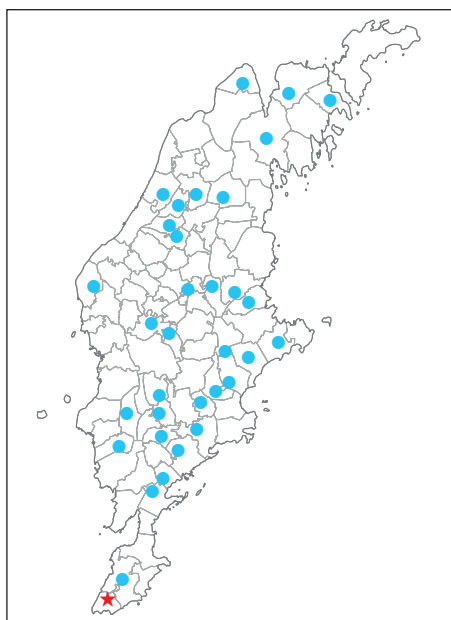

Fig. 129. Stjärnan markerar Sundre kyrka.

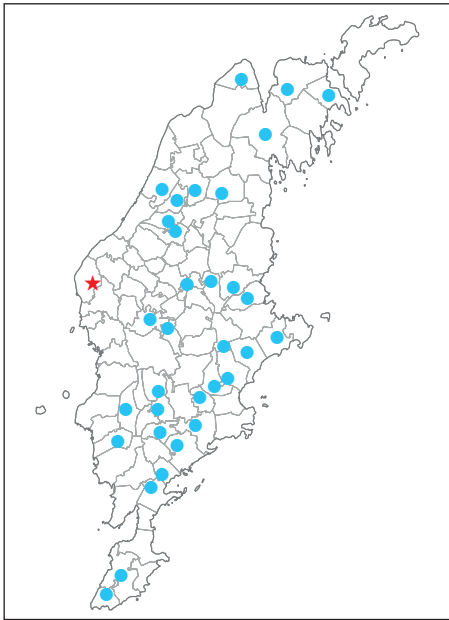

Fig. 133. Stjärnan markerar Tofta kyrka.

Tofta

Kyrkan

Den äldsta kyrkan var av trä. Den äldsta stenkyrkan hade ett långhus och kor uppfört omkring 1160-1170. Nytt kor byggdes vid 1200-talets mitt. Nytt långhus uppfördes omkring 1270. Det äldsta tornet byggdes omkring 1200 och det förhöjdes vid 1200-talets mitt och ytterligare en gång ca 1270.

Dopfunten är från 1100-talets tredje fjärdedel.

Myntfynd

Vid kyrkans restaurering hittades 689 mynt varav 644 är medeltida (GF C 10210). De äldsta är tidigast präglade ca 1225.

Fig. 134. Tofta kyrka från söder.

Fig. 135. Kollektavla.

Kollektavla

Kollektavlan är av ek (skopa och handtag) samt av furu (rakspetsig gaveln). Spår av målning på kredering. En figurframställning har funnits på gavelns båda sidor.

Datering: 1400-tal?

Material: furu, ek

Längd: 30 cm

Bredd: 14 cm

Höjd: 26 cm

Litteratur: SvK 42

Förvaras: Tofta kyrka

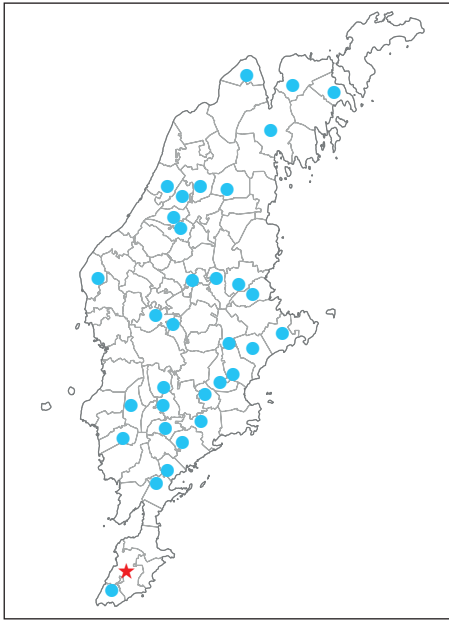

Fig. 136. Stjärnan markerar Vamlingbo kyrka.

Vamlingbo

Kyrkan

Den äldsta stenkyrkans långhus och kor bör ha byggts under 1100-talets andra hälft och har då sannolikt ersatt en äldre träkyrka. Ett torn har tillkommit omkring 1200. Långhuset och koret utvidgades vid 1200-talets mitt medan ett nytt, mycket högt torn tillkom vid 1300-talets mitt.

Dopfunten har tillverkats av Byzantios i slutet av 1100-talet.

Myntfynd

Vid en arkeologisk undersökning 1961 hittades 297 mynt som alla var medeltida (GF C 10274). De äldsta mynten är tidigast präglade ca 1225.

Fig. 137. Vamlingbo kyrka från sydost.

Fig. 138. Kollekttavla.

Kollekttavla

Trären bricka som är rundad framtill och med skråkant. Bakre delen har en täckplatta där ca 1 cm av främre kanten är bortbruten.

Datering: medeltid

Material: trä

Längd: 22,5 cm

Bredd: 14 cm

Höjd: 3,2 cm

Litteratur: Lagerlöf och Svahnström 1991, 250-252

Förvaras: Vamlingbo kyrka

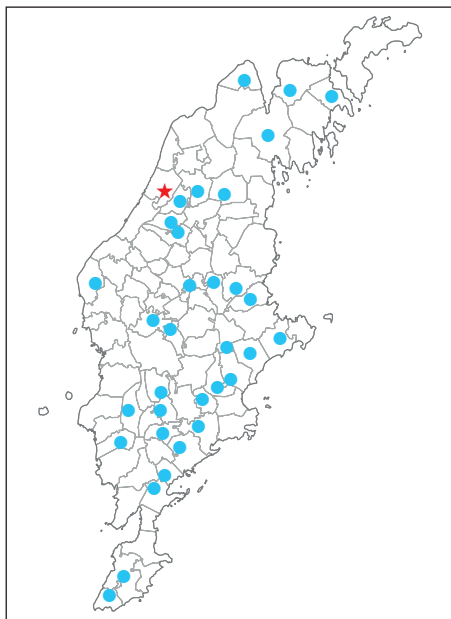

Fig. 139. Stjärnan markerar Väskinde kyrka.

Väskinde

Kyrkan

Den äldsta kyrkan på platsen var sannolikt av trä. Den äldsta stenkyrkan hade ett långhus och absid uppförda under slutet av 1100-talet. Tornet tillkom något senare. Ett nytt kor uppfördes omkring 1260 eller något tidigare. Ett nytt långhus är dendrodaterat till 1281.

Dopfunten av Magister Majestatis är daterad till 1160-talet.

Myntfynd

Vid kyrkans restaurering 1953 under Greta Arwidsson hittades 345 mynt varav 1 var vikingatid (Kina, 976-997) och 270 medeltida (SHM 26274). De äldsta medeltida mynten var tidigast präglade ca 1225.

Fig. 140. Väskinde kyrka från sydost.

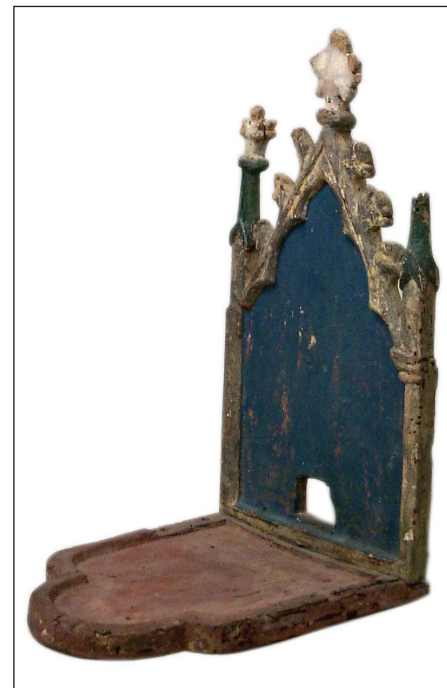

Fig. 141. GF Dep 116.

GF dep 116

Bricka med stående gavel med spår av kredering och färg i grönt, blått, vitt och rött. Blåmålad inre mångpassform. På åsen liljeformer samt fial med liljeformat krön, den ena saknas. På åsens krön lilje- eller stjärnform, trasigt. På baksidan finns hål för handtag, vilket saknas. Brickan med röd färg är trepassformad med utfalsat spår för täckplattan som saknas.

Datering: 1300-tal

Material: trä

Längd: 23,5 cm

Bredd: 18 cm

Höjd: 34 cm

Litteratur: SvK 31

Förvaras: Väskinde kyrka

Fig. 142. GF Dep 117.

GF Dep 117

Bricka med stående gavel med spår av kredering och färg i grönt, blått, vitt och rött. Blåmålad inre mångpassform. På åsen liljeformer samt två fialer med liljeformade krön. På åsens krön är utsmyckningen avbruten. På baksidan finns hål för handtag, vilket saknas. Brickan, med röd färg är trepassformad med utfalsat spår för täckplatta som saknas.

Datering: 1300-tal

Material: trä

Längd: 21,5 cm

Bredd: 18 cm

Höjd: 30 cm

Litteratur: SvK 31

Förvaras: Väskinde kyrka

Väte

Kyrkan

Den första kyrkan var sannolikt av trä, men inga spår av den har kunnat dokumenteras. Den äldsta stenkyrkan hade ett långhus och troligen ett absidkor och uppfördes vid mitten av 1100-talet. Ett nytt kor byggdes omkring 1265. Ett nytt långhus uppfördes omkring 1330 och då infogades ett antal reliefer från den äldsta stenkyrkan i det nya långhusets fasader samt på andra platser. Ett planerat torn blev aldrig uppfört.

Dopfunten är från 1160-talet. Triumfkru-cifixet är från 1100-talet.

Myntfynd

Från kyrkans restaureringar 1928 och 1956 finns inga uppgifter om myntfynd. Vid restaureringen 1965 under ledning av Alfred Edle hittades 11 mynt (GF C 11163), alla W-brakteater, d.v.s. de kan tidigast ha varit präglade 1288.

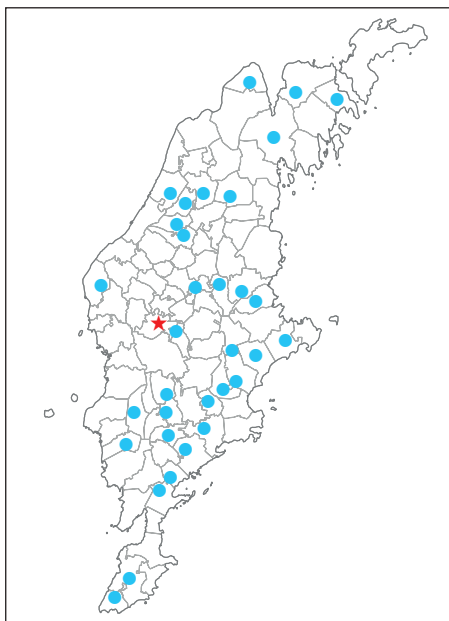

Fig. 144. Stjärnan markerar Väte kyrka.

Fig. 143. Väte kyrka från söder.

Fig. 145. GF. GF Dep 112.

GF Dep 112

Kollekttavla med ljusbrunt målad bricka med avfasade främre hörn. Bakre delen med täcklock. Gavel med rund röd korsblomma och runda vita krabbor. Fialer på sidorna med röda runda avslutningar upptill. Gaveln med senare grön bemålning på framsidan och röd på baksidan. Spår av äldre målning. Enkelt rundat handtag skuret i samma stycke som gaveln.

Datering: omkring 1300

Material: trä

Längd: ej registrerad

Bredd: 17 cm

Höjd: 29 cm

Litteratur: SvK 54

Förvaras: Gotlands museum, Visby

Okänd kyrka

Kollekttavlor

Två medeltida kollekttavlor i Gotlands museum är inlämnade från Visby högre allmänna läroverks samling. Eftersom de utgör ett par bör de ha tillhört samma kyrka, men det saknas information om vilken kyrka som de kommer från.

Fig. 146. Kollekttavla 1.

Kollekttavla 1

Bricka som är rundbågad framtill, baktill med täckplatta. Brickan med längsgående spricka, lagad med två järntenar. Lös tavla med lökformat krön, längs sidorna enkla kolonnetter, den högra med kvarvarande fial. Spår efter nu försvunnen figur. Spår efter ursprunglig kredering och röd färg. Droppformat platt handtag, skuret i ett stycke. Tavlan övermålad i svart med guld/bronsfärgat blommönster samt årtalet 1725.

Datering: medeltid

Material: trä

Längd: 23 cm (34 cm inkl. handtag)

Bredd: 12,5 cm 11 cm

Höjd: 23,5 cm

Litteratur: –

Förvaras: Gotlands museum, Visby

Fig. 147. Kollekttavla 2.

Kollekttavla 2

Bricka som är rundbågad framtill, baktill med täckplatta. Tavla med uppskjutande spets, längs sidorna enkla kolonnetter, fialer saknas. Spår efter nu försvunnen figur. Undersidan målad i rödbrunt (sannolikt ursprunglig färg). Allt övermålat i svart med guld/bronsfärgat blommönster samt årtalet 1725. Fyrkantigt handtag med skuren fas-settknopp, allt skuret i ett stycke.

Datering: medeltid

Material: trä

Längd: 21,5 cm (33 cm inkl. handtag)

Bredd: 12,5 cm

Höjd: 23,5 cm

Litteratur: –

Förvaras: Gotlands museum, Visby

English Summary

Medieval collection plates from Gotland

Background

In the early high Middle Ages the Swedish island Gotland was a prosperous trading center in the middle of the Baltic Sea. This is evident from the medieval houses and the two miles long town wall of Visby as well as many magnificent rural churches. This period of economic wealth came to an end in the mid-fourteenth century, when a combination of events changed everything. The Black Death in 1350, a Danish invasion in 1361 resulting in a series of battles where thousands of male Gotlanders were killed and not the least changing trading routes resulted in a long period of economic decline. On the other hand this meant that the churches did

not need to be enlarged and rebuilt in the nineteenth century and that there was no money in the post-medieval period to replace the medieval items in the churches.

One medieval artefact which has been preserved to a higher degree than anywhere else is collection plates. Only individual items have been illustrated and discussed before. Here, all of them will be catalogued, described and illustrated for the first time. In comparison only a few have been preserved on the Swedish mainland. Even in a European context, the Gotlandic material stands out as important evidence of collection plates in the Middle Ages.

Hollowed logs for offerings could be housed in the churches and some have been preserved. However, they are usually very difficult to date, but some no doubt belong to the Middle Ages.

Coin finds in medieval churches have been an important source material for numismatic studies since the 1950s. In 1992 Henrik Klackenberg wrote a thesis covering finds in rural parish churches within the boundaries of medieval Sweden (then including Finland), although with the exception of Gotland, which was part of Sweden only until 1361. The large number of coins found in the churches could be explained as waste from coin offerings connected to alters dedicated to the Virgin Mary etc. However, coins which could be connected to collections have been less discussed.

Written evidence of collections in churches

From Sweden six late medieval account books from churches have been preserved. Two have been used here to record the amounts from offerings in a hollowed log or from collection plates. One (Stöde) only records the annual amounts from offerings in a log. The accounts from Kumla church in central Sweden start in 1421 and year by year the income and expenses of the church are accounted for.

The income from collections and offerings in a hollowed log are often noted individually. Combined the amounts usually vary between 2-6 marks annually. Kumla was a pilgrimage church which no doubt influenced the offerings. However, the sums are too small if collections were collected every Sunday. From the accounts it is evidenced that it only took place on special holy-days. The days which are specifically mentioned (during two different years) are: Good Friday, Ascension Day, St. Stephen's day (Boxing day), Saint Erik's day (18 May), day of the local saint Torkil (May/June), and Candlemas.

Collection plates

The oldest collection plates can be dated to the thirteenth century, but they were used to collect money even after the reformation. On the Swedish mainland only a few of them have been preserved through the ages, but on Gotland a number as high as 55 medieval collection plates (whole or incomplete) have survived, thus in various stages of preservation. The overall design is similar: a rimmed wooden tray, mostly with a handle, a covering lid and a higher backside. The backside is often decorated with paintings, carved ornaments and sculpture. If the ornaments are missing, it can be very difficult to determine a correct dating. Most of the preserved collection plates are made in gothic style with ornaments that allude to the architecture of contemporary cathedrals.

The Gotlandic collection plates are similar in style with those preserved in Denmark and Northern Germany and the use of collection plates can be linked to a decree of Pope Innocent III, concerning churches to raise money for the poor. As the collection plates often come in pairs, we can draw the conclusion that they also were used together. Collection plates were used in Swedish churches until the end of the eighteenth century, when they were finally replaced by collecting bags more suitable for use in churches with pews.

A short monetary history of Gotland in the Middle Ages

The coinage on Gotland began c. 1150 with a coinage issued by an unknown authority, but probably sanctioned by the Landstinget, which was an institution where questions common to the entire island were discussed and decided. This is unique in a Swedish perspective, where the kings had an exclusive right to issue coins. However, the kings could grant this right to the Church or in a few cases to individuals. These coins were issued until 1288, when, following a civil war between the town of Visby and the rural community, the right to strike coins was taken over by the town of Visby. In the name of the town coins were struck until 1537. In 1554 coins were struck in Copenhagen for circulation on Gotland.

Coin finds in churches

In the medieval churches there were a number of altars. In the high altar a crucifix could be located, on the north side of the nave an altar was dedicated to the Virgin Mary. On the south side of the nave an altar was dedicated to a saint (sometimes a local one). Sculptures were often located at the altars in the nave. The documentation of where coins have been found during archaeological excavations in churches shows a lot of variation. Sometimes their location has been documented individually, sometimes according to a grid of various sizes, etc. Klackenberg could show a concentration of coin finds near the choir and the altars in the nave. Among his 38 maps showing the distribution of the coin finds it is evident that in 34 there are also coins found in the center of the nave. These coins could have been lost in connection with collections. In the Swedish churches which he covered a total of 6,204 medieval coins had been found. The distribution of the coin finds in four of Klackenberg's churches are used here as a comparative material in order to discuss and analyze the finds. They were

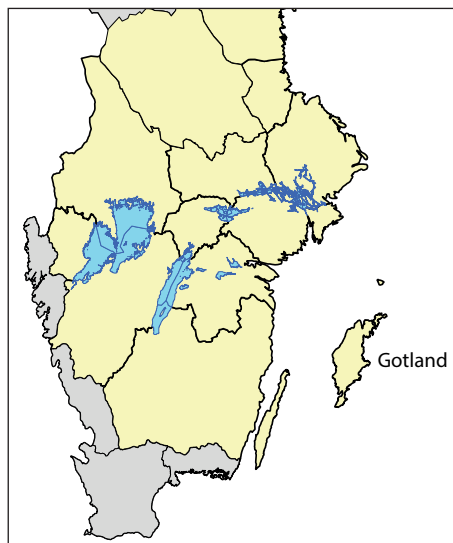

Fig. 148. Sweden (excluding Finland) in the Middle Ages until 1361, when Denmark conquered Gotland.

chosen because they all have a number of coin finds located in the central parts of the nave. Based on these finds it is evident that waste from collections in the churches must account for a part of the coin finds. A number of the other churches show a similar pattern. However, for most of the churches covered by Klackenberglund, the documentation of the find spots is not detailed enough in order to allow for a discussion and analysis.

More than 29,000 medieval coins (above all W-bracteates) have been found in churches on Gotland. No distribution maps of coin finds has been published covering parish churches on Gotland. However, the distribution of the 2,222 coin finds in the church of Sankt Olofsholm, partly excavated in 2013-2014, has been published. The church was not a parish church within the church administration. The church is connected to the place where the Norwegian king Olof Haraldsson landed in 1029 and he claimed to have christened the island on that occasion. It is not known by whose authority the church was built, but it was evidently connected to the cult of the Norwegian king, who became a saint after his death in the battle of Stiklestad in 1030. The oldest church (mid-eleventh century according to the excavator) was rather small, but it had been rebuilt and much enlarged possibly in the early thirteenth century. It has a central altar, which is very uncommon, and there is a concentration of coin finds there. In general the coin finds are very similar to those found in other parish churches on Gotland, but to what extent the coin finds from this church is representative in other respects to the parish churches on Gotland is not known.

Catalogue

A total of 55 medieval (that is no later than c. 1530) collection plates have been preserved wholly or partly and they are all published here. Since some are difficult to date some may in fact have been made later and it is

also possible that some, which have not been included here, could be from the Middle Ages. Besides a description and illustration of each collection plate, a brief account of the history of the church is given as well as the number of medieval coins found in the church and the earliest possible date for the oldest coins.

Concluding remarks

Archaeological excavations in churches have resulted in a large number of coins being found (on Gotland more than 29,000 coins have been found). It is evident that coins were handled in the churches on a number of occasions, but waste from offerings probably accounts for the vast majority of the coins found and waste from collections were no doubt also important. The earliest coins found in churches on Gotland were struck c. 1225 at the earliest. This probably shows that offerings as well as collections took place in the churches from the early thirteenth century onwards. This date agrees well with the dates of the earliest preserved collection plates from Gotland. Sometime in the period 1204-9 Pope Innocentius III 1198-1216 issued a decree that offering chests, where alms to the poor could be given, should be housed in the churches. This appears to have been the reason why offerings and collections began in the churches only shortly later.

TACK TILL

Lena Idestrom och Rebecka Svensson för hjälp och Ylva Holmberg Jansson för bland annat arbete med layouten.

ISSN 1652-2303

© Numismatiska forskningsgruppen och förf. Foto förf. om inget annat anges.

Stockholms
universitet